Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس یې پَل په مړو ایرو نشته عالمه
آواره شیدا دځه دونبهې ملنګ ؤ

آواره شیدا

دکاظم خان شیدا پرژوندا او کورنۍ نوې څېړنه

لیکوال

حبیب الله رفیع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم : آواره شیدا

لیکوال : حبیب الله رفیع

خطاط : شهزاده هډوي

خپرونکی : د امان کتاب خپرولو مؤسسه

د خپرېدو کال : ۱۹۹۱ ع / ۱۳۷۰ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کرونه

++++++++

دا روا بنـاد استاد کامل مومند
پـهٔ نـوم
چې د دوی عالمانه شکونه
د دې رسالې د رامنځ ته کېدو
سبب شول .

ح - رفیع

فهرست

سرلیک — مخ

سریزه — الف

لومړی څپرکی:

رواېتونه او اټکلونه — ۱

دوهم څپرکی:

شکونه او ټکونه — ۷

درېیم څپرکی:

سندونه او لاسوندونه — ۲۴

څلورم څپرکی:

تر لاسه شوې نتیجه — ۸۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرېزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستړیو
« شیدا » شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر ؤ، د نازکخیالۍ او موشکافۍ له پلوه ئې هنر بې سیاله او بې مثاله ؤ او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د دهٔ غونډې شاعر لا په پښتو کښې نهٔ دی تېر شوی . خو لکه څرنګه یې چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده ؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده يې په غربت ، بېکسۍ او بې وطنۍ کښې تېره کړې ده ؛ دی له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لیرې ؤ ، په گمنامۍ او گوښه گیرۍ کښې يې ژوند کاوه ، نه بل چا د دهٔ د ژوند پېښې لیکلې او نه د دهٔ له دې چار سره مینه وه .

دا پېښه یوازې د دهٔ د ژوند په باب نهٔ ده پېښه شوې بلکې د پښتو د زیاتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دالربه یواځې له پښتو ادیبانو سره نهٔ ده شوې بلکې د نړیوال (جهاني) ادب زیات شاعران او لیکوال د فن له نظره مشهور او معروف دی خو د ژوند پېښو له خوا نومورکي او گمنام .

گله چې پېښې لیکونکي او ادب څېړونکي د شیدا ژوند ته متوجه شول د دهٔ پر مړینه تر یوې پېړۍ زیات وخت او بښتې ؤ ، د ژوند څېره يې نوره هم تته شوې وه ، د پېژندگلوۍ په پلونو يې د زمانې بادونو نوې دوړې هم وروړې او د دهٔ یادونه يې گرجن کړې وو .

بیا هم پېښې لیکونکو په یوه خولهٔ ولیکل چې شیدا د افضل خان زوی ، د اشرف خان لمسی او د خان خوشحال خان ختک کړوسی دی . پوره یوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندگلوي را روانه وه ، د دقیق څېړونکي او عمیق پېښې لیکونکي بې سنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال د پښتو نوماند محقق اروابناد دوست محمد خان کامل مومند د افضل خان خټک مشهور کتاب « تاریخ مرصع » خپراوهٔ هلته یې د کاظم خان هیڅ نخښه نښانه و نهٔ موندهٔ، شکونه ورته پیدا شول او پوښتنې یې په ذهن کښې وکړ ځیدې، په دې بې سنده روایت یې شک وکړ او دا یې په پټو سترګو تائید نهٔ کړهٔ چې کاظم خان د خوشحال خان خټک کړوسی دی؛ خپلې پوښتنې یې طرح کړې او موضوع یې بحث ته وړاندې کړه، بیا نو په موضوع تاودهٔ بحثونه و شول خو موضوع لا ینحله پاتې شوه او دا سې سندونه راملهٔ ته نهٔ شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملاتړ وکړي او دا ثابته کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان خټک کړوسی دی.

زهٔ هم د پښتو دیوهٔ طالب العلم په حیث موضوع ورجلب کړم او سره لهٔ دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم، خاطرې پریشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د تسکین او د ځان بوختولو لهٔ پاره په دې برخه کښې د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غواړم چې په دې لیکنه کښې د خپلې څېړنې او کړو ېږنې نچوړ وړاندې کړم؛ زهٔ به هڅه کوم چې دا موضوع په دا سې سندونو متکي کړم چې یوازې خیزه شی او دا ثابته کړی چې کاظم خان د خوشال

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

لهٔ لوی خدای نه پهٔ دې لاره کښې توفیق غواړم او د

ځان لهٔ حاله سره وړ د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم

حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پهٔ مینه

حبیب الله رفیع

پېښور ، کوز تا کال

۱۹۸۷ ، ۱۰ ، ۲۱ ع

۲۹ ، ۷ ، ۱۳۶۶ هش

۲۹ ، ۲ ، ۱۴۰۸ هـ ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

روایتونه او اټکلونه

اوس یې پل په مړو ایرونشته عالمه
آواره شیدا د څه دونهې ملنګ ؤ

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شیدا د افضل خان ختک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان ختک کړوسی ګڼي: د ډېټي حیات خان «حیات افغانی»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشید جهان» او د انګریزي ختیځپوهانو راوړتي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کلید افغاني» انګلیسي ژباړه دي (۱) خو دوی یوهٔ هم د خپلې دې خبرې لهٔ پاره ترځان وړاندې سند نهٔ دی ښودلی او بې بنسټه ودانې یې کړې ده.

کله چې نیمه پېړۍ (صدۍ) پخوا پهٔ افغانستان کښې پهٔ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب څېړنې پيل شوې ، افغاني څېړونکو اوپوهانو هم همدا روايات را نقل کړل . اروا ښاد علامه عبدالحی حبيبي په « پښتانهٔ شعراء » (۲) ، پوهاند صديق الله رښتين « د پښتو ادب پهٔ تاريخ » (۳) او عبدالرؤف بېنوا « د کاظم شيدا پهٔ ديوان » (۴) کښې د اخبرې راغبرګې کړې .

پهٔ صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه ، د روند محقق همېش خليل پهٔ « ديوان کاظم خان شيدا » (۵) ، ډاکټر انوار الحق پهٔ « ديوان کاظم خان شيدا » (۶) او ښاغلو رضا همداني او قارغ بخاری پهٔ تاريخ ادبيات سرحد » (۷) او نورو ليکوالوهم پهٔ خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت و پالهٔ .

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د « تاريخ مرصع » پهٔ سريزه کښې ددې روايت پهٔ برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بياهم بې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره و پالله او بې لهٔ دې چې کوم شک وښيی شيدا يې د خوشال خان ختک کړوی وبالهٔ . پهٔ دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر خپرېدو وروسته يو پهٔ کابل او بل پهٔ پېښور کښې خپور شوی دی ؛ « فرهنګ زبان و ادبيات پښتو » د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثرچې د پښتنو شاعرانو لنډ خو مطلبي ژوند لیک دی
په همدې روایت ولاړ دی (۹) او « روهي ادب » د پروفیسر
محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې
تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت را اخلي (۱۰) .

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د
اروا ښاد استاد کامل شکور نه او پوښتنې یادوي او په
خپله کومه پرېکړه نه کوي (۱۱) .

د روایاتو لنډیز :

د شیدا ژوند څېړونکو په یادو شوو آثارو کښې
د دې د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکونکي افضل خان
خټک زوی ، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی
او د پښتو ادب د نومیالي پلار خوشال خان خټک کړوسی دی
د ۱۱۳۵- ۴۰ هـ ق کلونو ترمنځ زیږېدلی دی .

څه وخت چې د دې پلار وفات شو نو د دې مشر ورور
اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار
د قیام او استحکام له پاره یې چې خپلو ورونو او نورو خپلوانو
ته کوم ناشوني حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې
خوښ نه ؤ ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر
شو ؛ پر اسدالله خان تر ټولو ورونو نه کاظم خان زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګران ؤ ، ددهٔ پهٔ بدګمانۍ چې پوه شو نو ددهٔ لهٔ زړهٔ نه
یې د هر راز شکونو دلرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دهٔ
ته یې نوره ځمکه هم ورو بخښله او د ترهٔ لوریې هم
ورته پهٔ نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال
خان د زامنو او لمسیو زبون حال د خپل پلار لهٔ لاسه
لیدلی ؤ نو ځکه د اسدالله خان لهٔ خوا مراعات او بخشش
د هغهٔ شکونه نوره هم زیات کړل ... کاظم خان شیدا
خپل کور کلی پرېښود ، لهٔ خپلوانو خصوصاً خپل ورور
اسدالله خان نه ډېر خپه ؤ .

شیدا لومړی کشمیر ته ولاړ ، هلته یې زده کړې وکړې
او کله یې چې څهٔ زده کړل سرهند شریف ته ولاړ او
پهٔ پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فیض الله
خان پښتون ریاست ؤ او نور ډېر پښتانهٔ هم دلته
و دان وو ؛ نواب دی د میاشتې پهٔ زر روپۍ پهٔ
ملازمت کښې واخیست .

ددهٔ ورور اسدالله خان بیا هم ددهٔ دراوستلو
کوښښ وکړ ، دوستان به یې پسې لېږل راليږل خو
دهٔ د هغو نهٔ منل . څهٔ موده پس اتفاقاً شیدا لهٔ خپلو
هندي ملګرو سره د سپل لهٔ پاره تر حسن ابدال راغلی
ؤ او چې خپلوان یې پرې خبر شول پسې ور غلل خو چې

هـــر څو منتونه يې ورته وکړل شيدا سـرای ته راغی .

کاظم خان شيدا پهٔ سـرهند شـريف کښې د نقشبندي طريقې د پير غلام معصوم مـريد ؤ . دهٔ پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال د محمدي صاحبزاده پهٔ غوښتنه خپل ديوان ترتيب او د خپل ورور پهٔ وساطت يې محمدي صاحبزاده تـه وړاندې کړ .

د کاظم خان شـيدا د وفات تاريخ د يوې قلمي نسخې پهٔ حاشـيه د يوهٔ نامعلوم شاعر لهٔ خوا د " دل نظير " لـهٔ جملې څخه راايستل شوی چې ۱۱۹۴ هـ ق کال دی . وايي چې دی پهٔ رامپور کښې مـړ شو خو لږه موده پس يې خپل خپلوان ولاړل او د دهٔ نعش يې سـرای ته راوړ (۲).

پايلیکونه (حواشي):

(۱) اروابناد استاد کامل مومند ، د تاريخ مرصع سريزه ۴۰ مخ ، ۱۹۷۴ع ، يونيورستی بک ايجنسي ، پېښـور . گلشن روه ، د پوهاند عبدالشکور رشاد سـريزه ، ۷۲ مخ ، ۱۳۵۶ هـ ش = ۱۹۷۷ع کال ، د پښتو د پيا وړتيا او پر مختيا آمريت ، کابل .

(۲) اروابناد پوهاند عبدالحی حبيبي ، " پښتانهٔ شـعراء " لومړی ټوک ، ۲۵۹ مخ ، ۱۳۲۰ هـ ش = ۱۹۴۱ع کال ، پښـتو ټولنهٔ کابل .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین ، د پښتو داب تاریخ » ، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ع ، کال ، پښتو ټولنه، کابل .

(۴) « د کاظم شیدا دیوان » ، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ع کال ، پښتو ټولنه، کابل .

(۵) « دیوان کاظم خان شیدا »، د همېش خلیل سریزه ، « ط» مخ ، ۱۹۶۵ع کال ، ادارهٔ اشاعت سرحد ، پېښور .

(۶) « دیوان کاظم خان شیدا - معه اردو ترجمه » ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي ، پېښور .

(۷) رضا همدانی - فارغ بخاري ،"تاریخ ادبیات سرحد" پېښور .

(۸) د « تاریخ مرصع » سریزه ، لهٔ ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې .

(۹) زلمی هېواد مل ، « فرهنګ زبان و ادبیات پښتو » لومړی ټوک ، ۲۶۱ مخ ، ۱۳۵۶ هـ ش ، ۱۹۷۷ع کال ، د ښوونې او روزنې وزارت ، د تالیف او ترجمې ریاست ، کابل .

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر ، « روهي ادب »، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ ، ۱۹۷۸ع کال، پښتو اکیډمي ، پېښور .

(۱۱) ګلشن روه ، د پوهاند رشاد سریزه .

(۱۲) دا روایات لهٔ یادو شوو کتابونو نه پهٔ ګډه رااستخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تهکونه

بې سوختنه یې مردن دی لکه شمع
د شیدا طور یوڅهٔ مشکل پسند دی

کله چې اروا بنا د استاد کامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتا به وروسته په ۱۹۷۴ع کال کښې په دې کتاب سریزه لیکله نو څرنګه چې د کتاب په متن کښې یې د افضل خان خټک په زامنو کښې د کاظم نوم نهٔ ولیدلی او هم د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د پلار په مرینه دوې قطعې راغلې وې چې باید د افضل خان د مرګ نېټې ترې راوتلې وای، له دې کبله چې دهٔ هېڅ داسې باوړې شهادت ونهٔ موندچې کاظم خان شیدا

دې د افضل خان زوی وی نوځکه یې د اقطعې هم د افضل خان د مړینې و نهٔ بللې او خپل شکونه او پوښتنې یې په لاندې ډول یاد کړل:

۱- پهٔ تاریخ مرصع کښې زمونږ د مؤرخ افضل خان د زامنو پهٔ ناموکښې چې یې یاد کړي دي د محمد کاظم، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نهٔ ده راغلې.

۲- د کاظم خان شیدا په کښې تاریخي قطعو کښې یوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور پهٔ مړینې ده چې کال یې «آهاد قلوب غم» (۱۱۸۹) ښیلی شوی دی، پهٔ مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم پهٔ طور د خپل ورور اخیستلی دی، لهٔ دغو درې واړو نامو یوه هم پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو پهٔ ناموکښې تر نظره نهٔ راځي.

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو کهٔ افضل خان پهٔ ۱۰۷۵-۷۶ هـ ق کال کښې زېږېدلی وهٔ نو پهٔ شوال ۱۱۳۶ هـ ق(*) کښې چې تر هغې مودې یې پهٔ تاریخ مرصع کښې حالات راوړی دی به د شپېتو یوشپېتو کالوهٔ نه خو ناممکنه او نه غېر اغلبه ده چې پهٔ ۱۱۳۶ هـ ق کښې او ترې پس ته یې نور زامن لونه هم شوی وی،

(*) پهٔ اصل کښې سهواً ۱۰۳۶ چاپ شوی دی.

یا داچې په شوال ۱۱۳۶ هـ ق کښې یې ځینې زامن دومره واړه ووچې د هغو د ذکر موقع تر دغه وخته دواقعاتو په بیان کښې رانغله .

۳- شیر محمد خان کنډه پور په تاریخ خورشیدجهان کښې وایي : « اشرف خان هم در آن قید خانه خودکشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئیس شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده نمیتوانست درین حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد وبعد از و بهرام خان نیز مرد و محمد افضل خان شصت ویک سال حکمرانی بالاستقلال نموده انتقال کرد ؟ » د د کامل صاحب لهٔ نظره دا بیان لهٔ واقعیت سره سم نهٔ دی او د بنتیا هم لومړی خوشال خان په ۱۱۰۰ هـ ق کال، بیا اشرف خان په ۱۱۰۶ هـ ق کال او بیا بهرام خان په ۱۱۲۴ هـ ق کال مړهٔ شوي دي .)

۴- د تاریخ خورشید جهان مولف لیکي چې د بهرام خان د مړینې نه پس افضل خان په استقلال یو شپېتهٔ کاله حکمرانی وکړه ..... بهرام خان د تاریخ مرصع لهٔ رویه په ۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نو حاصل یې داشو چې افضل خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ ..... نوکهٔ کاظم خان دا فضل خان زوی وهٔ او دی او

کاظم خان شیدا هم یوکس وی نو یاخو په یاده شوې قطعه کښې څهٔ نقص یا غلطي ده یاد تاریخ خورشید جهان په بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا دېرې پېښې یادوي د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې یادوي او اسدالله خان په دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل خان داوخت مړ ؤ که ژوندی ؟ که ژوندی ؤ نو څهٔ یې کول ؟ او د دغه ټولو واقعاتو په دوران کښې په هکله یې د دغو تاریخونو دلیکونکیو د خاموشۍ څهٔ وجه ده ؟ ناممکنه خو نهٔ ده چې څهٔ داسې اوږده رنځورتیا ور پېښه شوې وي لکه فالج چې په ژوند یې لهٔ کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دانهٔ وایي بلکې داچې د بحث دلاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس شوي وو ، نو که داصحیح وي او افضل خان په ۱۱۸۳ هـ ق کال وفات شوی وي نو په حسن ابدال کښې به په ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ هـ ق (*) د هغهٔ د نسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او په شهادت د سپدلو سوال هدو نهٔ پیدا ویږي .....

یا د شوی تاریخونه دېرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم سند نهٔ بنیي نو ځکه یې کامل صاحب دېر تاریخي تناقضات را سپړلي او په همدې بنا یې په دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع په چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ - ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهٔ پوړتني انتقاده او د شکونو لهٔ اظهاره دا مطلب ښهٔ دی چې کنه مؤثق یم چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی نهٔ ؤ او یوې نوې نتیجې ته د ټوپ وهلو یا د جدیدې نظریې پېش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې کهٔ هر څو د خوشال بابا لهٔ کهالهٔ هم او د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسیو معاصرهم وهٔ د یا د شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا پهٔ وثوق نهٔ شو ویلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او پهٔ دیوان کښې یې د پلار پهٔ مرګ لیکلې شوې درج تاریخي قطعه د هغهٔ افضل خان پهٔ مړینې ده (۱) .

د پوهاند ربښتین ځوابونه :

د تاریخ مرصع ترخپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صدیق الله ربښتین پهٔ دې اثر یوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وبې مجلې نشر کړه ، د دې مقالې لهٔ ټول متن سره زموږ کار نشته خو د کاظم خان شیدا د بحث پهٔ برخه کښې د کامل صاحب پهٔ ځواب کښې لیکي :

بناغلي کامل د سریزې پهٔ (۳۴-۴۹) (*) مخونو کښې د

(*) پهٔ حقیقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاریخ مرصع د سریزې لهٔ ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې را غلی دی .

کاظم شیدا او افضل خان د مرینې د تاریخ پهٔ باب ډېر څهٔ لیکلي دي خو دخبرو پهٔ منځ کښې ورته دا سودا پیدا شوې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی اوکهٔ نه ؟

دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي :

۱- پهٔ تاریخ مرصع کښې دافضل خان پهٔ زامنو کښې د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نهٔ دی راغلی .

۲- کاظم شیدا پهٔ یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده .

۳- د خپل دیوان پهٔ مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د خپل ورور پهٔ طور راوړی دی چې لهٔ دغو دریو واړو څخه دیوهٔ نوم هم د افضل خان پهٔ زامنو کښې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دی راغلی .

زما پهٔ خیال د ښاغلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې بې ځایه دي .....

پهٔ دې باره کښې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی هیڅ سودا نهٔ ده پکار ، ټول ختیځ پوهان ګکه راوړتي ، هیوز ، او نور دغه شان د رست افغاني لیکوال دغه خبره مني ؛

پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳۶ هـ ق پورې واقعات راغلي دی او کاظم شیدا لکه چې د سوانحو څخه یې څرګندېږي د تاریخ مرصع د لیکلو پهٔ وخت (۱۱۳۶ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم ؤ او

یالانڅُزین ېدلی .

افضل خان د واقعاتو پهٔ منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یاد وي لکه چې وایي : « فرزندي سعید خان فرځدار دلاچي وُ، (۴۱۳) مغ . دهٔ یوازې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید، محمد علي، محمد حسن، اسدالله، محمد اشرف، سیف الله نومونه یاد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د وړوکوالي یاد نهٔ ضرورت لهٔ کبله نهٔ دي ذکر کړي هرڅهٔ د فتح او الله نور د وروړولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا وروڼه نهٔ دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوی یا اشنایی پهٔ وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د ختک ولی او د افضل خان د زوی ولی د پاره د دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دی څوڅوځایه یې خپل خاندان، سرای او افضل آباد پهٔ ډېره مینه یاد کړي دي... نو څوک چې سرای او افضل اباد پهٔ دومره مینه یاد وی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شید اوي .

البته بنا غلي کامل ته چې د شیدا پهٔ دې قطعه کښې سودا پیدا شوې ده :

چې والد(*) ې ارتحال وکړ ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دارنګ د رحلت ووې خرد و ما ته دامیاشت دشعبان وه

(*) پهٔ مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاريخونو ددغې قطعې په باور د افضل خان د مرګ نېټه ۱۱۸۳ھ ق ښودلې ده نو ښاغلي کامل ته هم په دې وجه سودا پرېوتې ده چې که د افضل خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) وبلل شي نو بيا د دهٔ عمر (۱۰۸) کالو ته رسيږي او دا احتمال به سم نهٔ وي مونږ هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شريک يوځو لهٔ نوې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه د افضل خان د مرګ سنه نهٔ ده بلکې د دهٔ د کوړې يا په بله ژبه د شيدا د مور د مړينې سنه ده .

د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يو سېلاب کمه ده ، بايد داسې ولوستل شي : (چې والدې مې ارتحال وکړ) په دې صورت کښې شعري کسر لهٔ منځه ځي او لس سېلابه پوره کيږي . د دې توجيه په مرسته ښاغلي کامل هم د سريزې په ۳۹ مخ کښې وايي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په دوو نسخو کښې داسې ده: « غم به تر عمره د والدې کړم » لهٔ دې نه څرګنده شوه چې دغه دواړه څلورېزې يې د والدې دی . لهٔ حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شيدا د پلار د مرګ په وخت په سرای کښې ؤ او دغه رباعي يې په رامپور کښې ويلې ده .

ښاغلي تقويم الحق کاکاخېل د افضل خان مرګ په (۱۱۵۳ھ) کښې ښودلی دی . ښايي چې دهٔ د افضل خان د نوابۍ دوره چې

(٦١ کاله) وه د اشرف خان د بندلهٔ وخت نه (١٠٩٢هـ) حساب کړې وي نو پهٔ دې صورت کښې دغه پورته سنه یې د مرګ نېټه ګڼل کېدای شي . مګر د تاریخ مرصع لهٔ حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (١١٠٠هـ) پورې لا د نوابۍ پهٔ څوکۍ نهٔ وُ ناست او دغه اتهٔ کاله یې تول لهٔ بهرام سره پهٔ جنګ جګړو تېر شوي دي . بنايي چې دهٔ د (١١٠٠هـ) پهٔ شاوخوا کښې یا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نیولای وي او (٦١) کاله یې ریاست کړی وي . نو پهٔ دې حساب ددهٔ د مړینې تاریخ د (١١٦١هـ) پهٔ شا اوخوا کښې اټکل کېدای شي (٢) .

د کامل صاحب تکراري دریځ :

کله چې د پوهاند د ښتین ځوابیه کامل صاحب ته ورسېدهٔ نو هغهٔ یو ځل بیا د یوهٔ پیاوړي وکیل (ایډوکیټ) پهٔ توګه د خپل د دیځ د دفاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او ولیکي :

« لهٔ ډېرې مودې راهیسې د نوي دور پهٔ پښتنو لیکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان خټک زوی دی . هرکله چې د کاظم خان خټک پهٔ دیوان کښې یوه قطعه ده چې دیوان ـ جوړوونکو یې د شاعر د پلار د مرګ تاریخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳ھ) ښیلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان ترسنه ۱۱۸۳ھ ژوند نهایي غیر اغلب اوله دې کبله د کاظم خان شیدا که هرڅو ختک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی کنل غیر محفوظ دي . علاوه له دې مې داهم عرض کړی دی چې موږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی .

ښاغلی پوهاند ربښتین په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳ھ وروسته اکاهو حق رسېدلی وه ، دغه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې کنلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی لکه دلیوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې کښې .....

د ښاغلي پوهاند ربښتین د استدلال نخښه دا لیدل شي چې که هرڅو افضل خان له کال ۱۱۸۳ھ اکاهو هم وفات شوی وه خو هرکله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د اچېرې

نشته چې پلار يې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وۀ ، نو د کاظم خان شيدا د ديوان لۀ داخلي شهادته موږ ددې خبرې رد نۀ لرو چې هغه د افضل خان زوی وۀ ....

د بحث لنډولو لۀ پاره به زۀ يو درنګ لره وم چې مصرعه هم هغه ډول پۀ کار ده چې څرنګ يې بنا غلی پوهاند رښتين غوره کړې : "چې والدې مې ارتحال وکړ" نو د دې خبرې به زياته نه زياته نتيجه داوي چې د تاريخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ اوهم د ۱۱۸۳ کال هجري نه آګاهوم دی (لۀ) موږ سره به د کاظم خان شيدا د ديوان د داخلي شهادت پۀ بنا د دغې خبرې رد نۀ وي چې کاظم خان شيدا د افضل خان د تاريخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت بار به پۀ هغه چا وي چې د يوې خبرې دعوی کوي، کۀ موږ د کاظم خان شيدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو ددعوې رد نۀ لرو نو پۀ دا دعوی نۀ ثابتيږي . سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څۀ دی ؟

بنا غلی پوهاند رښتين د خپل موقف پۀ تاييد کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

"۱" د شيدا هغه شعرونه چې ترې د دۀ ختک کېدل ، سرای او د خوشال بابالۀ کهاله سره تعلق او مينه .

"۲" ټول ختيځ پوهان که راوړتي ، هيوز د غه شان درست

افغاني ليکوال د غه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو پهٔ منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو نامنو نومونه يادکړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نهٔ ضرورت لهٔ امله نهٔ دي ذکرکړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم وروڼه نه ٔ بلکې د اشنايۍ پهٔ وجه يا د شوي دي .

تر څو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم د اخبرې منلې چې کاظم خان شيدا ختک او اصلاً د سرای اوسېدونکی ؤ بلکې د اهم چې د خوشحال بابا لهٔ خاندانه ؤ .... خو د غه ګردې خبرې .... د هغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې پهٔ باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره ددې چې بايد ورته پهٔ دروند نظر وکتل شي لهٔ انتقاده پورته نهٔ دي . وړومبۍ لهٔ دې چې زهٔ پهٔ د غه لړکښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سختو غلطو ته ګرته ونيسم ما د پادري هيوز پهٔ آثارو کښې چېرې د اخبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن د هيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان لهٔ زامنو ځنې يادکړی دی او داورتې هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې د غه شهادت معتبر نهٔ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنړلی نو د خپل مؤقف د پاره مې پهٔ سریزه کښې څخو په تفصیل دلایل ورکړي دي ، دلته به پهٔ لنډه دومره ووایم چې راورټي ، پلاوړن ، شېر محمد کنډه پور او محمد حیات خان کهټر هم دیوې زمانې خلک وو ، د شېر محمد خان او محمد حیات خان کتابونه لهٔ تاریخي حیثیته ډېرکم پایه کتابونه دي ..... راورټي پهٔ پښتو مینانو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت لهٔ رویه یو اوچت او جوت مقام لرونکی دی او دکلید افغاني پهٔ انګریزي ترجمه د پلاوړن حواشي هم د هغهٔ پهٔ علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان کنډه پور او محمد حیات خان کهټر او کهٔ د راورټي او پلاوړن وینا وې د یوې داسې خبرې پهٔ هکله چې د هغوي لهٔ زمانې نه ډېره آګاهه وي ځان له سند نشي کېدلی ، بیا یوهٔ هم د خپل بیان د پاره نه د ستاویزی نه د زباني سند یا شهادت چېرې حواله ورکړې ده .... اوس باید چې د یا دو شوو ختیځ پوهانو د ځینې سختو غلطیو چې څهٔ خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بیا اروابناد کامل د ځینې ختیځ پوهانو جالبې غلطی پهٔ کوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتین د اخبره چې افضل خان د واقعاتو پهٔ منځ کښې سرېپ د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخیستي دي او د کاظم خان شیدا او عابد خان نامې یې دهغو دکوچنیوالي یا د

ضرورت د نشتوالي لۀ رويه چېرې نۀ دي اخيستلې او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي ورونه نۀ دي دوستان يې دي او دې د پاڑې ورته ورونه ويلي دي . د ستا يلي پوهاند مطلب دا دی چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سرېپ پۀ دې وجه چې د ديو نومونه چېرې پۀ تاريخ مرصع کښې نۀ دي راغلي دا نشو ويلی چې دوي د افضل خان زامن نۀ دي . کۀ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابد خان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی يې پۀ باب څۀ اختلاف نۀ لري نو د دې پوښتنې چې پۀ تاريخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پۀ خپلو زامنو کښې نۀ دي يادکړي ، پۀ ځواب کښې ويل کېدی شي چې لۀ دې کبله چې ډېر واړۀ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بيان شوي دي د تعلق نۀ لرلو پۀ سبب يې د يادولو ضرورت نۀ ؤ خو هرکله چې بحث کېدونکی خبره تنازعه وي او يو فريق يې د اثبات پۀ هکله شهادت ووايي چې يو خو خو شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره پۀ تاريخ مرصع کښې چې مؤلف پۀ کښې د خپلو کښو زامنو نامې يادوي نۀ خو چېرته د کاظم خان شيدا او نه د هغو کسانو چې دی يې خپل ورونه بولي نامې چېرې ليدۀ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند ر ښتين کړی دی موزون نۀ وي . دلته به دا ويل بې ځايه نۀ وي چې موږ ته د افضل

خان د خپل بیان لهٔ رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي
یوه یې د ماما لور چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد
علي خان دوي والده وه . ددغې بي بي د حق رسېدو ذکر
افضل خان د ۱۱۳۰ هـ ق د وا قعاتو پهٔ ضمن کښې کوي . تردغه
وخته او تر دې ځایه وړ د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل
خان پهٔ کښې هر یو د زوی یا فرزند پهٔ طور یاد کړی دی،
هغه نامې دا دي : محمد علي خان ، محمد حسن خان ، اسدالله خان
محمد اشرف خان ، سعید خان ، سیف الله خان . د نورچا نامه
پهٔ دغه طور نه ده اخستلې شوی ؛ کېدی شي چې افضل خان
د هغه وخت نه پس بل وادهٔ لا نور ودونه کړي وي او دا
هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم لهٔ یوې بي بي
شوي وي خو ددغو خبرو پهٔ هکله چې ممکن خو دي موږ
لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو . د ښاغلي پوهاند رښتین
داوینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ
لهٔ مخې کاظم خان شیدا ورو نه یاد کړي دي ، هر کله چې پهٔ
واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او پهٔ متعلقه
قطعه کښې دا سې هیڅ توری یا توري نشته چې ورسره یې د
دوستۍ ، اشنایۍ نغوته کوي نو حقیقي معنیٰ پرې اینښې مجازي
معنیٰ کول څهٔ جواز نهٔ لري .

هر کله چې مالهٔ دې خبرې د تاریخ مرصع پهٔ سریزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستې یا غلطۍ کېدلو ثبوت نهٔ دی نو مالهٔ خپله انده بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکوالو نکیو خصوصاً څېړونکیو خو ښه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راورټي وغېره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي ....

کامل صاحب پهٔ خپل «۱۶۳۰ع» نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ «تذکرهٔ انتخاب یا دکار» او «تذکرهٔ کاملان رامپور» څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا د افضل خان ختک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینې نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل او ډیرې خو پهٔ پای کښې وائي:

پهٔ اخره یو ځل د ښاغلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما دې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهٔ وثوق سره نهٔ شو ویلی چې کاظم خان شیدا دستایلي افضل خان زوی وهٔ نوکهٔ مونږ پهٔ دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هېڅ زیان به یې نهٔ وي او زهٔ پرې خپه نهٔ یم کهٔ نتیجه یې د ښاغلي پوهاند ربښتین د موقف پهٔ تایید کښې راوخېژي لا به خرشحال یم کهٔ دغه کار هم زما پهٔ کوشش وشي (۳).

پایلیکونه (حواشي):

---

(۱) د تفصیل لهٔ پاره وګورئ: «تاریخ مرصع» د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸-۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله ربښتین «تاریخ مرصع» (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴-۵۶ مخونه، ۱۳۵۶ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل لهٔ پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند «۱۶۳۰ع» نومي اثر، ۱۴۷-۱۶۶، ۲۰۵-۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ریم خپرکی

سندونه او لاسوندونه

د افغان لۀ شعراء پۀ شیدا باندې
د ادب پۀ مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی ، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای و بخښي ، هغوي مخکښې لۀ دې چې د دې کشالې پۀ حل بریالی شي وفات شو ، زۀ پۀ داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاګانې استوم پۀ دې خبرنه کښې هڅه کوم چې د باورې سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) پۀ رڼا کښې موضوع و سپړم او پۀ دې باب غواړم قدم پۀ قدم وړاندې ولاړ شم .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی: د شیدا د دیوان لاسوندونه:

۱- کاظم خان شیدا ختک دی، ختکتوب یې د دیوان لهٔ سریزې څخه چې د دهٔ په خپل قلم ده او هم لهٔ متن څخه څرګندیږي.

شیدا د دیوان پهٔ سریزه کښې وایي: "راقم د دې صحیفې محمد کاظم، شیدا تخلص، ختک نسب، حنفي مذهب، نقشبندي مشرب."

او د دیوان پهٔ متن کښې داسې وائي:

که دې جام لکه حباب و نه نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا ختکه

+++

خشوع نشان دی د نیکبختیه
که دې روزي شي شیدا ختکه!

۲- شیدا د خان (خوشال خان ختک) د خاندان غړی دی او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي:

پهٔ دا هونبره پښتنو کښې بیا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خوا شخاص دي چې پهٔ نزد د خرد خاص دي
چې خوشګوی و همه دان دي د هر زمون د خاندان دي

. . . . . .

د پښتو شعر معلوم ؤ پهٔ معنیٰ کښې کالمعدوم ؤ
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ مـ[illegible] لوی دیوان شهٔ

تصانیف یې فراوان شول مستعد د درست افغان شول
سلاست د عبارات هم لطافت د اشارات هم
د هر دقت د معاني هم بلکې خود همه داني هم
په کلام کښې یې ظاهره په اقلام کښې یې باهره
سلیقه یې کړه عیانه طریقه یې کړه بیانه
هر شاعر چې د افغان دی ریزه چین د خان د خوان دی
في المثل که بل مهتاب وي مستفید د دې آفتاب وی
چې په غرونو شي لاړ صافه قافله د روي تر قافه
چې وي پل په دریا باندې څوک به غم د شنا کاندې
له حسده که صاف زړه کړې په دا کار کښې انصاف وکړې
خان ممتاز د تمام روه دی بل استاد د دې کروه دی
په میدان د ممتازانو همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته ځان ته راړسېږي :

ما چې دا کلام ادا کړ نوی طرز مې را پیدا کړ
په پښتو کښې گویا خاص یم سزاوار د اختصاص یم
چې په لاس د خان قلم ؤ قلمرو یې دا عالم ؤ
هغه وخت که دا سواد وی په کاغذ بویه چې صاد وی

او بیا وایي :

شیدا خان به دې کا میر د شاعرانو
که مزار و ته یې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد لۀ امله خپل کلام تر ټولو لوړ ګڼي خو یوازې خان ځکه تر ځان لوړ بولي چې د ادب مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان لۀ شعراء پۀ شیدا باندې
د ادب پۀ مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سپدونکی ؤ او پۀ خپله وینا کښې د سرای یادونه ډېره- ډېره کوی. لومړی سرای هلته یادوي چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

"سرای" مطلع د دې آفتاب دی
پۀ عالم یې هرځای تاب دی

پکښې هسې شان نکات دي
چې نازک لکه ذرات دي

پۀ رنګین خیال رنګین دي
سر تر پایه ګلزمین دي

دا قطعه ده ګل افشانه
رنګینه تر بدخشانه

کۀ انصاف کړې قابل خېز دی
دا بهار عنادل خېز دی

هم یې ښه آب وهوا شته
بلبلان یې خوشنوا شته

هر بلبل یې خوش آهنګ دی
د خیال ګل یې رنګا رنګ دی

کۀ یې بحر یا یې بر دی
کۀ یې سمه یا یې غر دی

کۀ یې باغ یا یې صحرا ده
کۀ یې خار یا یې خارا ده

کۀ یې ګرګ یا یې آهو دی
کۀ یې بوم یا یې تیهو دی

کۀ یې وږ یا یې پلنګ دی
ګریوه، یا یې ګړنګ دی

کۀ یې میږدی یا یې سکارډی
کۀ یې سنیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما پهٔ یاد دي دم پهٔ دم زما اوراددي
دا کلام د دانشمند دی که یې واورې دلپسند دی
د وطن مینه ای ځانه راپیداده لهٔ ایمانه
پهٔ حرمت د پاک احمد وهٔ صلوات باندې سرمدوهٔ
هم پهٔ آل ، هم پهٔ اصحابې پهٔ پیرو د پاک جناب یې
نهٔ یوځل پهٔ څو کرته بلکې زر زره مرته
څوکردان وي دا سپهر درخشان وي ماه ومهر
څوچمن د بهاران وي انجمن د بنهٔ یاران وی
څو باده جام و ساقي وي څو نشه ، خمار باقي وي
څو خیام وي د ستدروې پهٔ قیام وي د باغ سروې
څو فقره د دې سپنج وي څو نکته او نکته سنج وي
تر هغه دې "سرای" ودان وي هم دې جوړ دا خاندان وي
بنې خبرې بیا موږ وني پکښې او سه روز افزوني
گلستان یې خرم اوسه بلبلان یې بې غم اوسه
پرې گوذر د خزان مهٔ شه!
عندلیب یې نالان مهٔ شه!

د هند پهٔ پر دیسی کښې یې د سرای یاران پهٔ زړه او ب
او د خپلو اشعارو د سمرغات ورلیږلو هیله لري:

شیدا واسود ... اشعار لهٔ هنده
ستا د رای سره اشنا د سرای یاران دي

بل ځای ځان د سرای نه آواره شوی بلبل بولي :

چې کوزر وکړې صبا د سرای په لوري

آواره بلبل یې یاد په ګلزمین کړه

په سرای کښې د "ولې" او "افضل آباد" یادونه داسې کوي :

ګله صبا دی، بادِ مراد دی

چې یې لیدلی افضل آباد دی

راته یې ووې د حال په ژباء

تازه دې ګل او سرو شمشاد دی

+++

کوډن ته بویه وړانې جلې

ناري په غرڅ کښې د څخلې

ګلبانګ باه څه کا د بلبلانو

زما دیوان دی باغ د "ولې"

+++

نسیمه وړشه د سرای سواد ته

له هغه پسه افضل آباد ته

سلامي وکړه په دواړو لاسو

در و دیوار و ګل و شمشاد ته

۴- کاظم خان په ځوانه ځوانۍ کښې د ترمانې د ناخوالو له لاسه له "سوه" نه وتلی او په لوی هند کښې پردیس

شوی دی ، دی د خپل دیوان پهٔ سریزه کښې پهٔ ځوانۍ لهٔ خپله کوره وتل داسې بیانوي :

« پهٔ عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر پهٔ محنت د سفر مبدل شهٔ او الی آن مې پهٔ شام د غربت صبح د وطن مألوف طالع نهٔ دی . انواع د محن دلشکن مې لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تا چه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله پهٔ کلبه د جدایۍ او پهٔ زاویه د تنهایۍ کښې مې مصداق د دې مضمون یم ، فرد .

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما » .

هوا شیدا پهٔ همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ، هندوستان ته ځي او کوم ځایونه چې دی یې پهٔ خپل کلام کښې یادوي دادي :

چې باران یې همیشه د ژړا اوري
دا « کټهیر » پهٔ شیدا کوره تیرا شهٔ

* * *

شیدا واستوه رنګین اشعار لهٔ « هنده »
ستالهٔ راې سره اشنا د سرای یاران دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیدا واستوه دیوان لهٔ "هنده" روه ته
چې لبریزې پهٔ صداشي کوهستان هم

+++

ورځ د بسنت ده وریځ ده کوره د
و "بریلۍ" ته ځوله "رامپوره"
گویا زعفران دي دا زرد گلونه
چې بصره مندیونن لهٔ سروره

+++

تهٔ بلبل د ولایت راغلې لهٔ سرایه
د توتي غوندې پهٔ "هند" سخن سرایه
ستا اشعار دي گل شکر سخن آرایه
پهٔ گفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه !
زمانې د تا پهٔ طبع آفرین کړ
پهٔ هند کښې د خپل گشت اوگوزار پهٔ باب وایي :
پکښې نشته سیه مست د هغو ستر گو
گرځېدلی پهٔ د رست هند پهٔ بنگاله یم

+++

سبزان گله وي همسر د گلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندو باره

+++

گورئ پهٔ باغ کښې د رامپور ، ورځې
نهٔ دي د ونو تر پاڼو لښې
+++
پښتانهٔ د کتهیر مستزلزل دي
کهٔ هر څو وو لکه غر قوي بنیاد

هرګز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې

پهٔ تموز وي ځنې سرد دروه سراب

۵ـ شیدا وطن وې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وایي خو پهٔ شاعرانه ترېه ډېرې اشارې او نغوټې لري چې موږ ته ددهٔ د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي؛ کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیا نا پهٔ روه کښې یې شعرونه و یلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغوکښې داسې خبرې شته چې ددهٔ د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي.

ترهر څهٔ وړاندې ددهٔ لهٔ یوه بیت نه ښکاري چې دهٔ د وروڼو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ:

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه

نتیجه یې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځوروولی او بېلتون ته اړکړی دی نو ځکه تمه نهٔ ورته لري:

د دریاب لهٔ سر د جوشی د حباب زړهٔ چوي
شیدا قطع د اُمید بویه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داری
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر انځور دی

+++

ماچې شاکړه د دنیا و خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارکه شه پر تا د دنیا خو ښه
آوارد شیدا روان دی بیابان ته

٦ـ ئهٔ خپلو ولې خپه شو؟ دائکه چې د دهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیر داری پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه، مرګونه او راز ـ راز بې خوندی سره کولې؛ لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سرداری مینه نهٔ وه، دهٔ فقیري او مېلنګي خوښه کړې وه خو د وروڼو خپل منځي شخړو او د ښمنیو ستوه ذه کړی وُ او مجبور پدهٔ ګڼې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتو کښې ککړ شي؛ دهٔ د عزت او آبرو د پر محقر ژوند تر دې ډول بې عزتۍ او د دنیاوي جاه و جلال غوره وبالهٔ او لهٔ ناکسانو سره د او سېدو پر ځای یې بیکسی او پر دېسی ته ترجیح ورکړه؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعاره.

ایما او اشاره د دهٔ په دیوان کښې ځای په ځای لولو :

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي په صحرا خوښ یم
تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم
چې شاړهٔ یې لهٔ لقې وږی مګس شي
کله زهٔ دهغهٔ خوان په سلا خوښ یم
چې په شان د آفتاب نهٔ ده کرم رویه
ستا په سرکهٔ په سایه د هما خوښ یم
چې په قیدي د قفس کړم لکه زرکه
تر دا هسې خندا زهٔ په ژړا خوښ یم
کهٔ بیدار لکه تصویر لهٔ خوا به نهٔ شو
په دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فرد تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واړه روان دي زما په پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاهنۀ کا
استاده کۀ یې عالم وي پۀ جناب

+++

پرې زهیر لکه پۀ خپلو بهونۀ یم
چې زما پۀ سترګو اېښی چا قدم دی
چېرې نه چې یې داجام پریوزې لۀ لاسه
عجب مست د جاد پۀ میو شادجم دی

+++

خندا رادروي پۀ خان و بېګ پورې
پۀ ملک و مال و پۀ خوان و دېګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پۀ هرفراز کښې
اعتماد به شیدا خرنګ پۀ فراز کړم

+++

زمانې خسان بالد کړۀ ترکسانو
چې وخس ته فروکړی دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هرڅۀ ته لته ورکړه دا ځکه:
چې همت مې نۀ کا ویر پۀ هسکولو
لکه موج نۀ کړمه یم لۀ پرېوتلو

سوال مې خوي لهٔ درافشانه ابره نهٔ دی
صدف وراته خپله خولهٔ کړه پهٔ غوښتلو
د آفتاب پهٔ کمند نهٔ خپژم آسمان ته
نهٔ بردم بار لکه شبنم پهٔ دوش دګلو
د آزاد ولمن کله پهٔ خار نښلي
د نسیم غوندې ګوزار کړم پهٔ ځنګلو

+++

شیدا زیست پهٔ تورو خاورو لکه مار کړه
مزعفر مهٔ خوږ د دون پهٔ در لذیذ

+++

کهٔ دې جام لکه حباب و نهٔ نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا خپګه !

+++

کهٔ وي خشک د دریاب لب لهٔ تشنګی
شیدا کله به طلب کا جام لهٔ جمه

+++

پهٔ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پهٔ یوه دانه قانع یم لهٔ خرواره
پهٔ مسکه یې شیدا مهٔ شه لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پهٔ شان د دوغ وي

خپل مردن د تا مهجورو ته راحت دی
د سوزن نخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوا بیده بخت مې قیام پهٔ خواب و نهٔ لید
لکه گل افتادگي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم لهٔ حنجره
کله بند د تعلق زما عادت دی

د دهٔ دې عزت النفس اولوړ همت دهٔ ته د آوارگۍ او لهٔ کوړه د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره یې و نیوه :

پهٔ هر لور لکه حباب خانه بدوش مې
کهٔ شید ا شو آواره لهٔ خان و مانه

+++

د سیلاب پهٔ دوش روان لکه حباب شوې
اې زما کوره تر ما آواره تر یې !

اواره لکه افتاب پهٔ بحر و بر یم
در ته خهٔ وایم چې خهٔ سوخته اختریم

دهٔ د جاه او سرداری پهٔ لاره کښې د شخړو او جګړو کولو پر ځای د غریبی (پردیسی) عالم خوښ کړ او دا نوی عالم یې پرې بنهٔ و بالهٔ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سایه کا ندې مدام پهٔ سرد ستړیو
شیدا شام د غریبی عجب عالم دی

شیدا کهٔ هرڅو ستړی ستومانه او سرګردانه
شو خود پردیتوب پهٔ جهان کښې یې لهٔ چانه کیله نهٔ
کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی تهٔ رهروی یې
لهٔ ستومانې تمام زګېروی یې
لهٔ چانه مهٔ کړه د تېمار طمعه
پهٔ دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادګۍ بې غمي یې تر هرجاګیر لوړه
و بلله:

پکښې نشته بې غمي د آزادګۍ
کهٔ جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

دهٔ د سرداری او خانۍ پهٔ سر پهٔ خپله کورنۍ کښې
ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او پهٔ دې لاره کښې یې
د خپلو نژدې خپلوانو وژل کتلي وو نو ویل یې:

چې نهٔ شوې ترې پهٔ خون د خپلو
قربان ترهسې زیبا منګولو

او کله یې چې پهٔ دې لاره کښې د خپل شیرین ورور سر
خوړلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهٔ حب جامه پهٔ زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکا ر ته جوړ یم
سر مې خوړلی د شیرین وروردی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم

۷ـ د شیدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مینې تارو نه غزولي وو او خپله د مینې ښکلې د نیا یې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کور او کلی ترې پاتې شو:

خان و مان خرمې د عشق پهٔ قمار بایله
د بازۍ نوبت پهٔ سرو د ستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لیرې شوخولهٔ یاده یې هیڅکله ونهٔ وو ت او دهند پهٔ ښکلو یې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربین کښې همیش وینې
کهٔ هرڅوې لهٔ شیدا پهٔ هېواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسیم پهٔ خولهٔ یې پوښتنه کوي:

ګلونه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پیغام مې نسیمه یوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سیمه
پهٔ دا دعا یم چې تا زه اوسې

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه مې ګرځي د غرونو څوکې
حملې د بازو ، د زرکو کوکې
ووایه! څه کا؟ د روه نسیمه :
کیرا منګولې ، زیبا منښوکې

دی چې په ټول هندکرځېدلی د روه د ساده خوبانو ساری یې نه دی موندلی :

غره بې ځایه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لري که دلستانې دي
چې دلبرې کا بې تکلفه
د روه په ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دو مره تاوسان، زانې
لکه دونو بې شمار پاڼې
د روه په سیمه دي طرفه دلبرې
نشته په هندکښې داهسې سکانې

+++

د هند سبزو خوږلي پان وي
د یوفوت یې دواړه لبان وي
زرکې یې ګرځي د روه په غرونو
ښائسته روغې په دغه شان وي

۸ـ شیدا ته د وطن یادونه خوابدۀ یادونه دي او ټول عمر یې د دې یادونو پۀ یاد کښې شپې اوورځې تېرې کړې دي :

همېشه ژاړم پۀ تېر صحبت پسې
پۀ هغه مهر، پۀ محبت پسې
لکه شیشاه یم د ساعت کړد ه،
زړۀ مې دوه نیم شو پۀ تېر ساعت پسې

+++

تل د روه آب وهوا، واوښ، سپین یخ هم
باغ و راغ، دښت وکهسار طرفه شا داب
یادلره پۀ خپل خاطر پۀ یادیې پایه
شیدا وسپاره پۀ قصر دا اطناب

د شیدا یو بیت ښیي چې دۀ کلکه اراده د لوده چې خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي :

خپل ناکام به دېوانه شیدا در بیایي
کۀ دامن پۀ کانو ډک لکه کهسار کړي

خودا هیله یې د تل لۀ پاره نهیله شوې، د روه دا مرور خانزاده روه ته بیا نۀ دی راغبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندې تېر کړی دی :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فـراق ووژلـم
حیات خو شـته دی ولې بې خونده دی

لیکن لهٔ دوه سـره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت پهٔ وخت یې خپلې غزلې راليږلې دي :

داغزل دشیدا زریوسه لهٔ هـند
چې یاران یې د وطن څرنګ جواب کا

۹ـ ددهٔ ددیوان لهٔ سـریزې څخـه ښکاري چې د شـیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نومي ورور پهٔ واسطه ټینګې وې او هـمدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ورر سولی او دهغهٔ پهٔ غوښتنه یې خپل دیوان ور ته راليږلی دی :

" ..... او سبب د تألیف داؤ چې لهٔ افواه د بعضې متر د دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد ، نتیجهٔ هـدایت و ارشـاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله ، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق لهٔ همسـرانو وړي ـ او پهٔ کوکبه دخوش سـرایی مقدمة الجیش د همکارانو دی ، اکثر د واوین د اسـلاف و مضامین د حال رنګین وصاف یې فراهـم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفـریح د قلب و تشـریح د صدر نقد وقت د مـخدوم

زاده دي - اګرچې زړې پهٔ حسب د صورت پهٔ زيارت مستعد نهٔ يم اما پهٔ ولايت د قرينې معلوم شول چې دچا لهٔ خولې يې زما د خيال و مقال پهٔ سمع شريف تهٔ رسېدلي دي :

مصرع: عالم همه افسانهٔ ما دارد وما هيچ

بنا بر استيلاء شوق پهٔ تتبع د ورور محمد عابد خان (طال الله عمره) وماته امر پهٔ تدوين وترسيل د اشعار وکړ ، زهٔ او ورور چې فی الحقيقت پهٔ مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر پهٔ مثابه د بالاصاله متخيل شهٔ او امتثال يې پهٔ مرتبه د لزوم منتصور او هم خاطر د برادر عزيز وګرامي او پاس يې. پهٔ داسبب الزام وانسب وُ لهذا پهٔ صدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي پهٔ ترتيب د اشعار کښې وکړه ، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات دمشات منظومه هر چې لاس ته راغله پهٔ قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او پهٔ صفحه د دې مسطر کشيده چې قابل د ضبط و ربط وو ، لهٔ هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نو مشقي وم ؛ او بهره اندوز د تازه ګويي ، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنی واقل باللفظ والمعنی پهٔ نسخهٔ مذکوره کښې مې داخل کړه :

مصرع : ګر قبول افتد زهی عزو شرف

(c) ketabton.com: The Digital Library

.....او ترتیب ددې دیوان پهٔ شپږ دسن زر، سل، یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شهٔ - تاریخ منظوم چې مشعر پهٔ انتساب د مؤلف دی - صورت دتقریر داهسې بیا موند او هیئت د تعبیر یې ارتسام دا رنګ حاصل کړ:

قطعه: پهٔ داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شهٔ حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ یې رای پهٔ داشان وو یې
«د شیدا دیوان دی شهد او څهٔ نبات»

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+۴۵۳ = ۱۱۸۱هق)

۱۰- د شیدا پهٔ زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعرهم ؤ چې پهٔ سرای کښې او سیدهٔ، ختک او د همدې کورنۍ لهٔ حواشي ؤ څخه ؤ، پهٔ دې باب دهٔ د دیوان پهٔ سریزه کښې وضاحت کړی دی:

«او شخص همنام زما ساکن د سرای چې اکوړی هم ورته ویلی شی لهٔ حواشي ددې خاندان ؤ- شاید چې پهٔ تأثیر د صحبت یې کم و بیش رویه د سخن وری پیش نهاد د خاطر کړه اولسان د حال یې پهٔ قدر د استعداد پهٔ ایجاد د مضامین مترنم ؤ، از انجمله څو غزل یې پهٔ غایت و نهایت شهرت کښې دي او پهٔ محافل و مجالس کښې زبان زد د غزلخوانو لهٔ مشاهیره د یو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه پۀ ارمان د تورو زلفو
کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نۀ ؤ - پۀ واسطه د اشتراک اسمي هغه اشعار پۀ نزد د کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زمالۀ اشعار زما اسم اصلاً مرج نۀ دی دا معنی پۀ تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم پۀ سیاق د کلام متفرع دی او شناسايي د قايل پۀ داب د قول کښې مودع دا نکته وکامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کار و دانش شعار ته مبرهن ، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بیجا :

چېرته سوزان اخگر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا پۀ دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلې چې د " بینوا " پۀ چاپ کښې " د پلار مرینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې ، د " همیش " پۀ چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مرینه " او دوهمې قطعې ته " د مور مرینه " سرلیک ورکړل شوی دی ، ډاکټر انوار الحق هم یوې ته د پلار مرینه او بلې ته د مور مرینه کښلې ده . " بینوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی ، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نۀ دی کښلی ؛

همېش ماده "میاشت د شعبان ده" کښلې او عدد یې ۱۱۸۳ هـ تري لاندې لیکلی، ددوهمې قطعې تاریخي ماده یې "بهشت یې ځای شه دعاکوم زهٔ" لیکلی او د ۱۱۸۹ هـ کال عدد یې ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم پهٔ همدې ترتیب دواړه مادې ثبتې کړې دي. خو د بېنوالهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ هـ کال راوزي نه ۱۱۸۳ هـ او د همېش او انوارالحق د ثبت شوې مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ هـ کېږي نه ۱۱۸۳ هـ. کېدای شي پهٔ ځینې راوروسته خطي نسخو کښې هم څهٔ نا څهٔ ګونګتیاوې وي خو ما د موضوع د سپیناوي لهٔ پاره هغې نسخې ته چې د شیدا پهٔ ژوند پهٔ ۱۱۹۲ هـ کال یهٔ زځیري لیکدود (د ختکو پهٔ خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج پهٔ کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د قطعو پهٔ عنوانونو کښې د پلار او مور نومونه قطعاً نشته او دواړو ته د "تاریخ"، "تاریخ" سرلیکونه ورکړل شوي، متن یې هم پهٔ دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ یې دلته کټ مټ رانقلوم څو پهٔ نتیجه ګیرۍ کښې لهٔ مور سره مرسته وکړي:

تاریخ

چه والدې ارتحال وکړ — چاي جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ دا رنګ د رحلت وه وِ — خرد و ماته میاشت د شعبان وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ

غم به تر عمر د والد کرم — خدای پریشوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره — بهشت یې جای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې مور یې د شعر د روان لوست پهٔ اساس پهٔ ننني لیک دود داسې لیکو او د تاریخ ماده او ارزښت یې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ — ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ (یې) دا رنګ د رحلت ووې — خرد وماته: «میاشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹هـ)

غم به تر عمر د والدې کرم — خدای پر ښوه ژړا کوم زهٔ
سال د رحلت یې لهٔ مانه واوره: — «بهشت ی ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵۰۳+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹هـ)

پهٔ دوهمه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» یې لیکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که پهٔ لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونهٔ لوستل شي مسرې سکته کېږي او د لسو سېلابو پر ځای ۹ سېلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاریخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ هـ کال دی نو ځکه دواړې مرثیې دیوهٔ چا پهٔ مړینه دي او موږ دا ځکه د دهٔ مورګنو چې هم د والدې پهٔ کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب پهٔ یوه قطعه کښې د «والدِ»

کلمه پهٔ زېر کښلې ده او بنايي پهٔ لومړۍ قطعه کښې زېر (ز) ترې هېر شوی وي او بيا وروسته داتولې خبرې ددې زېر لهٔ هېرېدلو نه راولاړې شوې دي . داچې دادواړې قطعې ديوهٔ کس دوفات پهٔ باب دي لهٔ هغو درېو قطعو نه تاييد ېږي چې ترهمدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې شوې او د « سرفرازخان » پهٔ مړينه کښې دي .

۱۲ـ د شيدا پهٔ ديوان کښې د دوو ورونو پهٔ مړينه يوه مرثيه ده چې کامل صاحب دا د دهٔ ورونه کښلي او رښتين صاحب د دهٔ دوستان بللي خو د قطعې لهٔ پهٔ ځير لوستنې نه برېښي چې دا مرهٔ کسان نهٔ د شيدا ورونه وو نهٔ دوستان، بلکې دوی دواړه پهٔ خپل منځ کښې سره ورونه وو چې د شيدا د استوګنې پهٔ محله کښې اوسېدل ، دوی دواړه د يوې مياشتې پهٔ اوږدو کښې مړهٔ شوي او دې ترېجيدۍ (د دوو ورونو غبرګ مرګ) تړله محله غمجنه کړې چې لهٔ دوي نه يو شيدا هم دی او پهٔ دې قطعه کښې يې د تړلو غم انځورکړی دی : « پهٔ هر چاؤ رحلت سخت ددواړو ورونو » نو ځکه يې ددهٔ ورونه ځتی دوستان هم نشو بللی او دلته هېڅ داسې نخښه نشته چې داورونه لهٔ شيدا سره منسوب کړي ځکه د « زماورونه » يا « ورونه مې » او داسې نور تړونکي ضمايرنهٔ لري . بشپړه قطعه داده :

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې یې فرق تر میاشتې کم
په هرچاؤ رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې یې نالان وولوی وکم
تأمل یې په بیان د تاریخ وشه .
راته ووې زړه: "آهاد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹ھ)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا په ۱۱۸۱ھ ق کال خپل دیوان بشپړ کړ نو آیا ددهٔ هغه وینا چې له ۱۱۸۱ھ ق کال نه د مړینې تر وخته (۱۱۹۴ھ ق کال) پورې یې کړې ددهٔ د دیوان په نسخو کښې خوندي شوې که نه؟ ددې پوښتنې دځواب له پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو په یادونې سره موضوع سپینول غواړو:

الف، د شیدا د دیوان دېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې په حاشیه کښې یې د ۱۱۸۷ھ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیکده او ور سره په یوهٔ یادداشت کښې ویل شوي چې د دیوان د حاشیې غزلې دې راتلونکي کاتبان په متن کښې وکاږي، دا نسخه میجر راورتي په پښتو ښوا کښې موندلې او اوس په بریټش موزیم کښې ساتله کېږي، میکنزي عقیده لري چې دا همغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا پهٔ حاشیه کښې کښله شوې ده، خو دا دعویٰ یو بې سنده اټکل دی او پهٔ اصله نسخه کښې داسې کومه څښنه یا اشاره نشته.

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یا دونه کړي او وایي چې د ریاست سوات پهٔ کتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بېګ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر لهٔ پاره کښلې ده او پهٔ حاشیه یې د یوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرګ تاریخ یې د "دل نظیر ۱۱۹۰ هـ" پهٔ تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړی دی.

ج) د دهٔ د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې د دهٔ پهٔ ژوند پهٔ شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې:

"تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقر العباد فیض علی ولد قاسم بېګ متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري".

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي .

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم دهمدې کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړۍ خور په ۲۷ نېټه یې د «خان صاحب اسلام خان» له پاره په شاه جهان اباد کښې کښلې ده ، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې ساتله کېږي .

هـ) دا د دهٔ په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي ، محترم همېش خلیل صاحب هم د دهٔ د دیوان یوه داسې قلمي نسخه لیدلې چې په حاشیه کښې یې د هماغه نامعلوم شاعر له خوا د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترڅ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تاریخ شهٔ
د کباب غوندې یې کون و مکان تاریخ شهٔ
د رست بدن یې گویا زړهٔ دی په سینه کښې
«بې نظیر» هم د کاظم د مرگ تاریخ شهٔ
(۱۱۹۴ هـ)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده او هم عدد د واړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق ترې لاندې کښلی او کهٔ نه له «بې نظیر» نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴ ، اروابناد کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم داخرکند وي چې د تاریخ ماده "بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" د چې پهٔ دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان پهٔ ۱۱۷۲ هـ ق کال ژوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې چېرې نهٔ ښکاري نو غالباً چې لهٔ همېش صاحب نه به پهٔ جلدۍ کښې "دل نظیر" "بې نظیر" شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان پهٔ دې نسخو کښې د دهٔ د وینا وروستۍ نمونې پهٔ حاشیو کښې کښلې شوې لکه پهٔ (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا راز د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې پهٔ حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ هـ ق کال دي، د نسخې پهٔ حاشیه کښې راغلي او هم د دهٔ د دیوان پهٔ نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان پهٔ چاپونو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

پهٔ دې اساس د شیدا دیوان پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار د دهٔ پهٔ لاس راغونډ شوی او بیا وخت پهٔ وخت پهٔ نورو

نقلونو کښې دده پاتې وینا ورځای شوې چې تر ۱۱۹۰ هـ ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او ښایي ډېره لږ وینا یې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څوسندونه :

۱ـ د افضل آباد باغ په ولې کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای په ځای یادوی چې څو نمونې یې دادي :

د ۱۱۳۴ هـ ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي:

« نامدارچې هرګاه صوبه دار ترسیده پورپوروت له هغه طرفه یې خاطرجمع شه ،کډه یې د سرور له مېلې سرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې په باغ تېرې کړې .... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترڅ کښې وائي:

« .... په ولې دېره وشوه ؛ کنې ،ګاځرې، لوبیا په افضل آباد کښې دېر وو .... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولې موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې څرګندوي:

« مالۀ سرایه کوچ وکړ ، په ولۍ چې څلور کروهه له سرایه تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه له نو بنهره دېره ونیوه .... » (۳۹۲ مخ) .

۲ـ یې تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تا ته سرداري ما درکړه ، تسلیمات مې په ځای راوړل چې
له خان علیین مکان نه رخصت شوم ، ووتم دستار مې له
سره کوز کړ ، په بغل کښې مې کښېښود ، د نیلاب په غاښي
چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم ، دی د غاښي په سر
ناست ؤ ، تماشا یې د ملک کړه چې زه یې ولیدلم تبسم یې
وفرمایه چې خان دې ولید ، دستار مې له بغله وکښه هر
چې خان علیین مکان فرمایلي وو په عرض مې ورسول ،
خوشال شه ، وې ویل ، چې دا دستار تبرک دی کښې یې
بې دئ ! " (۳۵۰ مخ) .

اساساً د افضل خان سرداري په دې وخت کښې تهداب
ګذاري کیږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هـ ق کال نه راوروسته پېښو
سره اړه لري خو دا د پلار په خولۀ دا محض د خپل نیکۀ
یو تبرک بللی او رسمي ارزښت یې نۀ دی ورکړی .

کله چې اشرف خان بندي شو ، خوشال خان مأیوس
شو او د اشرف د راخلاصون په شرط یې سرداري بهرام
ته ورکړه ، د احالات افضل خان په تفصیل لیکلي چې دلته یې
لنډیز را اخلو :

« ..... د امیر خان د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان
جنت مکان شکوه و شکایت د هر وکریښ - بادشاه اختیار ورکړ
چې ته صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه ، د خان جنت

نبان (اشرف خان) حکم یې د قید راجه رام سنګه ته چې
په جمرود وه راستوه، هغه زمیندار وه، قبول یې نه
کړ چې دا کار دمانه دی، بیا یې سید پهولا چې د
شهامت خان زوی ؤ، په پښاور کښې هغه ته یې وکښل
چې په هر فن و فریب خان جنت نبان قید کا، راجه رام
سنګه خان جنت مکان په دېر خواهش جمرود ته وبالې د دې
په زړه کښې هیڅ نه وو، د بادشاه په دولت خواهۍ مغرور
ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا
راجا رام سنګه یو سرو پای، یو اس، یوه د غاړې دهکدهکی
ورکړ نور یې رخصت کړ، ورته یې اشارت وکړ چې یه
پښاور مه ځه بهرون درومه! آخر دی از راه دولت
خواهي ورغی د سید پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې
دی وګورم نور به درومم. هغه له خدای تعالی همدا
غوښتل ورته یې وویل چې ته کښېنه زه کور ته لاړشم
چې څه طعام راستوم طعام وخوره هاله درومه - دی یې
کښېناوه نور یې خلق ترې چاپېر کړل - پروانه یې د امیرخان
ور ښکاره کړه، په قید یې کړ، الله داد خان خویشکي چې
په لنګرکوټ کښې وه، بهرام په غالی دېر کښې وه دواړه په
دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داهسې کار ما
وکړ اوس معطل نه او به تا سو سرای لرز ورد ومی!...»

«..... خان علیین مکان هم پهٔ هغه آوان پیر شوی وهٔ (کادي بادي به ورته ویل) چې بهرام پیاز وهٔ اوس خخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شهٔ، خان دې هم د بهرام پهٔ کار راغب شي. مؤلف دکتاب (افضل خان) پهٔ هغه آوان د شپاړسو او ولسوکالو وهٔ - پهٔ داسن وسال چې داهسې هیڅ تجربه دکارونو ترسره نهٔ وه تېره - د غاړې شول، آخر هغه ورځ زهٔ لهٔ سرایه وبنکار ته وتلی وم نکه د زلمیو دستور دی هواهوس به پې کاوهٔ لهٔ ورایه سوورولید شهٔ - کومان وشهٔ چې څوک لهٔ رفقاؤ پسمانده راپسې راغی اماچې نیژدې راغی وپېژاند شهٔ چې هغه جلبدار دی چې لهٔ خانه سره پښاور ته لاړ وهٔ معلوم شول چې څهٔ آسیب وخان ته ورسېد، پهٔ مجرد دلیدو پویه و سرای ته راغلم - پهٔ سرای باندې غوغاوه - هرڅوک پهٔ خپل مال پهٔ خپل ځان کرفتار وو. ملاحظه د خلقو داوه چې اوس به فوج رایشي چې راغلم یو ملا عثمان خدای تعالیٰ یې غریق د بحر رحمت کړه چې دی نمک حلال قدیمي د دواړو خانانو وهٔ ولاړ وهٔ خپل کور خپل مال یې هر څهٔ ترشاوهٔ راغلی مسلح پهٔ دروازه کښې د محل ولاړ وهٔ چې زهٔ یې ولیدم راته یې وویل چې زر ننوزه د محل عالم وباسه، دغرهٔ پهٔ لوري روان کړه - زهٔ ننوتم

دلاسه يې د محل د عالمو وکړه نور يې د محل عالم راروان کړ د غرهٔ پهٔ لور ـ چې غرهٔ ته يې عالم ورساوهٔ نور بيا رته راغلم ـ ملا عثمان پهٔ ځای ناست وهٔ ـ پس لهٔ هغه يې حال مال وغرهٔ ته کړ ـ نور زهٔ ورغلم خان عليين مکان ته ـ لوی خان پهٔ نظام پوروهٔ ـ عابد خان يې راسره کړ ، د سرور مېلې ته راغلم ـ خان عليين مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې ګډې شوې ـ بهرام د شيخ جيو زيارت ته راغی ـ راويې بالهٔ ، خان عليين مکان د تمامې قبيلې او د اولس سره ورغی ـ زهٔ يکتنها پهٔ سرور مېله پاتوشوم معرکه يې وکړه ـ بهرام مزدوه هومره تزوير وکړ چې خان يې فريفته کړ ، پهٔ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قيد دی مغل دې يې خلاص کا ـ د بادشاه پهٔ حضور دې اوسي منصب دې ورکا ـ دا زمان بهرام لکه ګل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي ـ خاني يې پهٔ نامه د بهرام کړه ـ پس لهٔ هغه لوی خان بيا د سرور مېلې ته راغی ـ زهٔ چې پهٔ دا حال خبر شوم کده مې پهٔ نظام پوروه روان شوم ـ خان عليين مکان هم راپسې راغی ، محال ترې بولاق يې هم پهٔ بهرام وسپارل ـ د بهرام زوی يې ولاچه ته واستوهٔ ـ څو مدت مې خان څخه پهٔ نظام پورکښې تېر کړ ـ پهٔ اميد د ملګيرۍ چې راسره به مل شي ـ خپل

انتقام به واخلم - دا قصیده لوی خان بهرام ته پهٔ طریق
د وصیت کښلې وه، دی پرې غافل شه:

د مازېرهٔ لهٔ چانه روغ نهٔ دی بهرامه
لهٔ هرچاسره مې زیست دی لهٔ ناکامه
نوکري، ځواني دا دواړه لکه بام دي
پهٔ پیرۍ کښې لهٔ ما ولاړل دواړه بامه
اوس دا دواړه بامه ستادي نندارهٔ کړه
غافل مهٔ شه یوزمان تر صبح و شامه
پهٔ دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ایښې
رسوه یې چې پرې نهٔ وزې تر مقامه

- -

هرگاه ناامید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه پهٔ قلعه دگوالیر محبوس کړ. نور سل کسه کم و بېش چې لهٔ قبیلو سره راسره وو پهٔ تاریخ دوولسم د سن مذکور (۱۰۹۲) پهٔ سلخ د رمضان پهٔ لشوره مې واړول چې ما بین حد د مونږ او د افریدیو دی .... (بیالهٔ بهرام سره جنگونه کوي او پهٔ نتیجه کښې جرگه راځي) .... تمامې جرگې خان ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نمسی اختیار د تا کهٔ سردارۍ دهٔ ته ورکوې کهٔ هغهٔ ته. خان علیین مکان ورته پهٔ ځواب وویل چې د ما آزردگی دا ساعت د دواړو پهٔ سردارۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهٔ ده په هغه جرګه چې څهٔ مقرر شوی وو د بهرام
سره چې خان جنت نښان چې په قید دی خلاص دې شی دا
په کوم سبب په ګوالیار کښې محبوس شهٔ؟ بویه لکه چې -
قرار داد شوی دی د ګوالیار دې کوز شي په منصب دې
سرفراز شي - دویم دا چې محال تري بولاق دې و ماته
راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ - معرکه په دا تمامه
شوه - چې لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چې
دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سرداری نهٔ
کا - دا هومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی ،
ګنه د بهرام نه سرداري اخیستل د خدای تعالیٰ په کرم
و ماته اسان دي - هر چې تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښهٔ
وکړهٔ زهٔ هم پرې راضي شوم اوس د ما د وخت تقاضا
داده چې د تا په خدمت دې کفش برداري ،کوزه برداري
کوم چې تربیت کېږم - اما یو شرط کړم ترهغه وخته پورې
چې څو خان د ما او د بهرام په ناستي راضي شوی نهٔ
دی ..... (تریو شمېر پښتو او سردارانه جنګونو کولو
وروسته لیکي) .... خان علیین مکان لهٔ هغې جرګې بیا
راغی نظام پور ته - ماته یې وفرمایل چې څونصو روپۍ
درې ماهه مون د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقرري
کړې - تهٔ خپل سړي ورستوه خیرآباد ته چې اخلي یې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماورته ووې چې دما د تا قرار داد سره همره وهٔ
چې څو تهٔ دما او بهرام سره پهٔ اتفاق راضي شوې نهٔ
يې ، اوس چې تا او دهٔ سره اتفاق وکړ دما پهٔ اتفاق هم د
بهرام سره راضي شوې اوس دما د تا سره جدايي ده :

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نور مې امیرخان ته وکښل ، امیرخان دېره ارزو زما
د بللو کوله امازهٔ ورنهٔ رغلم ، چې دماخط ورغی پهٔ هغه
زمان يې پروانه اوپنځه وکښه - دظفرخان نيايه پهٔ لاس
پهٔ معرفت د ملک محمد ارباب و رائ مان سنګه ديوان راستوله
نهٔ هم وروان شوم چې پهٔ ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،
ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان پهٔ موجب د امیرخان واستقبال
ته راغلل پېښورلره ورغلم رائ مان سنګه ديوان مې د امیرخان
وليد - اَس او سروپای يې د امیرخان لهٔ لوريه راکړ - ممريز
خان جماعه دار يې د امیرخان راسره کړ - دکړپو پهٔ لارې کابل
لره ورغلم - د امیرخان دکوچ وخت وهٔ جلال آباد ته - يوه شپه
مې پهٔ کابل وشوه - امیرخان ځواب راستوهٔ چې سبا به
دما دېره پهٔ ښکرامي وي - ساعت د تا د ملازمت نهم سبا
دی ور سره راووتم - پهٔ ښکرامی دی دېره شهٔ لا پهٔ ولاړه
مې ملازمت وکړ - چې نهٔ يې ولم لم راته يې وويل چې پهٔ
ځان د بهرام بلا راغی - نو ورسره تر جلال آباده راغلم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره مهربانکي يې کوله ، د مالۀ خدمته هم رضامند شۀ ،
دوه صدو پنجاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه برادري چې
د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نور يې سرو پاى
او کمرخنجر راکړه زۀ يې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه
وخت چې زۀ د خان عليين مکانه خاطر آزرده مغل له راغلم
متعلقات پۀ نظام پور وو ـ خان عليين مکان از راه اعتراض
را روان کړه جينا کړ ته راغلل ..... (تر دې وروسته لۀ بهرام
نه د خلکو خوابدکي او ددۀ ظلمونه بنيي او بيا د ځان پۀ باب د خلکو
پر پکړه بيانوي) ..... اما اولس پۀ جمع (لۀ بهرام) ځني
راوجاروو ت ـ معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب
(افضل خان) دى ، بهرام چا سردار کړى دى ـ زۀ پۀ پېښاور
کښې وم چې سړي د اولس راغلۀ چې راد رومه ځۀ لره د مغل
محتاجي کړې ..... نور زۀ لۀ پېښاوره جينا کړ ته راغلم ـ د
اولس کد خدايان واړه راالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس
پۀ بدى برمند شو و روزګار مو سره غلط شۀ پا څه
راځه ـ پۀ بهرام هم اور وګکيد ، زمکه پرې تو ده شوه.»
(لۀ ۴۹۲ څخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز) .

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳ کلو پۀ
پيوستون کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان
رسماً سرداري پۀ لاس کښې ونيوه او لۀ همدې وخت نه ددۀ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرداری دوره حسابله کېږي .

۳- پهٔ تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکورهوا وزامنویاد :

« نقل دی لهٔ نیک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او پهٔ طاعت پهٔ عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه ، پهٔ هر ملک پهٔ هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو . ډېره فقیر دوسته وه ، زهٔ یې یوه ورځ فقیرجمیل بیک لره ورستولم چې دمؤلف دفرزند دپاره دعاوکا ، زهٔ ورغلم پهٔ ډېر الحاح مې ځنې دعاوغوښته سرې یو زمان پهٔ مراقبه کړهٔ . راته یې وویل چې نیک بخته تهٔ یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي ، پهٔ لږ مدت کښې لهٔ بي بي آیسې چې کور دمؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پیدا شول او امید دنورو شته . او دبل کور دپاره یې مکرر پهٔ ډېر الحاح ورستولم چې هغه دبي بي ورېره وه اما هیڅ ځواب یې رانهٔ کړ- دهغې هیڅ ونهٔ شول . » (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال پهٔ پېښوکښې لیکي :

- « یوسرو پای یې محمد سعید دما فرزندته ورکړ » (۳۸۱ مخ).

د ۱۱۱۹ هـ ق کال پهٔ پېښوکښې لیکي :

- « فرزندی سیف الله خان مې دلاچي فوځدارکړهٔ » (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشهٔ لهٔ لاچي پسې راغی » (۳۸۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « د محبت لور مې محمد علي خان ته غوښتې وه » (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پور ساز ه کړه فرزندي سیف خان مې جا نشین کړ » (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « ما فرزندي محمد علي خان د بازو نو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ » (۴۱۳ مخ).

- « په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړه » (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې :

- « فرزندي سعید خان فوځدار دلاچي وه » (۴۱۳ مخ).

- « په کار د خېر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کره وه - سرای ته د قبایلو سره راغلی وم ، چې داخبر راور سېده ؤ زر مې کار خېر پیوند کړ ... سبا مې محمد علي خان د فوج سره روان کړ » (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « محمد علي خان په سن د پانزده سالګی ، محمد حسن د چارده سالګی ، اسدالله خان د یازده سالګي ، محمد اشرف د انه سالګي په رکاب کښې راسره حاضر وو . » (۴۱۷ مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم :

ـ « په وخت د یورش والده د محمد علي خان په حال د نزع وه ، حفر د کور جنازې ته یې معطل نه شوم » (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال د لوی اختر ورځ :

ـ « صدر رحمت په محمد علي خان شه ، ښه تردد بهادري یې وکړه ، تر واړو سورو په سرهمرکاب همعنان تر شیدو پورې په نامدار پسې تهٔ ، سواره یې پریستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وهٔ او هم والده یې په د کال هغه شپه چې مالهٔ جینا کوړه کوچ وکړ وفات شوه .» (۴۱۸ مخ).

ـ « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار دلاچي وهٔ ، دتري ق سوارهٔ پیاده ورسره سرای ته راغی .» (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ هـ ق کال د رجب ۱۷ نېټه :

ـ « .... او د برخوردار محمد اشرف د ښادۍ کار هم درپېش ؤ .» (۴۴۱ مخ).

ـ « په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زر سل پنځه دېرش کار د برخوردار د ښادۍ په اتمام ورسېد » (۴۴۲ مخ).

ـ « برخوردار محمد حسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه .....» (۴۴۴ مخ).

ـ « ماهم په حسب قرار داد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ دلاچې مقرر کړ .» (۴۴۴ مخ). (۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: د سکندر خان ختک دوینا خوسندونه:

ا- سکندر خان ختک دافضل آباد دباغ پهٔ ستاینه کښې یوه ۸۴ بیتیزه قصیده لري چې ددې باغ هرارخیزه معرفي یې پکښې کړې او ددې باغ پهٔ وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته ددې باغ د پېژندنې لهٔ پاره خو بیتونه راخوښوو:

[۱] کهٔ رضوان یې لهٔ نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهښته سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
دزړهٔ حال وهر سړي وته آشکار کا

[۸] تهٔ به وایې د بهار تنا غورا شوه
اواز ونه چې پهٔ هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهر یې پهٔ منځ کښې دی راغلی
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
پهٔ یوځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] پهٔ محل کښې د تصویر کلونه واړه
پهٔ سړي باندې اهاړ لکه بهار کا

[۲۳] کهٔ کلاب دی، کهٔ چنبه، کهٔ نور کلونه
پهٔ خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سپل
[۲۸] خپاړ - خپلې میوې واړه وار په وار کا

د حاسد په خولۀ دې خاورې د حسدشي
[۳۱] کۀ تر دۀ نه به تعریف د «شاله مار» کا

چې ناګاهه په ګلونو کښې بنکاره شي
[۳۵] تورې سترګې دهوسه بلا ناتار کا

د کشمیر، د کابل کله دا صفت دی
[۳۶] چې ملوک پکښې هرلور د بازو بنکار کا

په بهار ریې په اطراف لس د وولس کروهه
[۵۰] په انواع - انواع ګلونه هلک بنکار کا

اشرف خان به په دا باغ په جهان یاد وي
[۸۰] سکندر هم ګوندې څوک یاد په خپل اشعار کا

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي د دۀ ورور سکندر خان ختک یو منظوم لیک ورا ستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته لیکي ، په همدې لیک کښې د افضل خان کم سني او په عین حال کښې تدبیر هم ورته ستایي، دا لیک د ۱۰۹۳ هـ ق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت د دۀ د سرداری او مشرۍ تصدیق کوی چې دلته یې لۀ موضوع سره مربوط بیتونه را اخلو :

همنشین دې همکي حرامخوارهٔ وو
افضل خان نهٔ ؤ خبر پهٔ عمرکم ؤ
پهٔ جفا واړه ودهٔ وته قفا کړه
پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم ؤ
هېڅ کمی یې دانصاف مصاف ونهٔ کړ
مدعي یې ؤ پهٔ غم دوست یې بې غم ؤ
آفرین باندې مغل پښتانهٔ وائي
منتشر یې نوم د تورې پهٔ عالم ؤ

+ + +

افضل خان د شلوکم زیات کهٔ (پهٔ) سن دی
پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی
زور قوت یې دلښکر واړه لیدهٔ شي
د خورشید غوندې یو اَس یوتې جوشن دی
پهٔ اعدا یې هره ورځ ناره د جنګ وي
لهٔ هر اسه یې آرام نهٔ شي غمجن دی
پهٔ غلیم بهار ستان دهٔ خارستان کړ
پهٔ معنیٰ موږ ته توتکی لکه گلشن دی
عندلیب غوندې خبر د هر گل اخلي
دلاسا دلوی هلک کا پرې مئین دی
شفقت، احسان، حیالري بې حده

د مردۍ شهرت يې هم په مرد وزن دی
د فلک د شوارې وارې پرې آسانې
يا تورغر دی په همت کښې يا آهن دی
ښکار د غشي، د توپک، د باز، شاهين کا
استاد شوی د هر علم، د هر فن د کا
ښه سوار د لري، ښه خط، ښه يې انشاء ده
الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی
که تر تا رسېدی نه شي کيله مه کړه
چې ياد شوی په هغه جهان د کن دی

+ + +

«کوهر» در دی د اخلاص په ښه صدف کښې
هره چار د افضل خان په حکم وک کا
په تحقيق لرو بر نه کا ځنې غاړه
«افضلخان» يې په مريې که کزک کا
«بهادر خان»، «صيف خان» لمسي دې لکه کل دي
خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

«خالد خان» د افضل خان جای نشين و
د هر احسان ورسره شوی و خو بيا لاړ (۳)

+ + +

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سندونه:

د اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا پهٔ باب لیکي:

" شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، د پښتو نخواسړی، پهٔ پرهیزګاری او خدای ترسی کښې بې مثاله وُ، پر ښته خو یه بنیادم وُ. اروېدل شوي دي چې دوی یوه جینی روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي یې پهٔ نکاح کړي، دوي قبوله نهٔ کړه، د هغې جینی هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورلړه ورغله، دوی یې پهٔ غرض پوه شول او خپله کوته یې د شمعې پهٔ لنبه کښېښوده چې پهٔ سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې داخهٔ خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دې از مایښت لره مې پهٔ شمعې لاس ایښی وهٔ چې کورم چې لهٔ ما د دغه اورزغم د لې شي کهٔ نه؟ نو پهٔ هیڅ طور زغم ونهٔ شو او هر کله چې د دغه اور د تاو زغم ونهٔ شو نو د دوی د اور چې څوچنده لهٔ دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ یې یوهٔ ښکه سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

(c) ketabton.com: The Digital Library

« د جناب مستطاب نواب محمد فیض الله خان بهادر عرش منزل پهٔ عهد کښې یې دلته پهٔ ډېر شان شوکت د میاشتې پهٔ زر روپو نوکري کوله ، پهٔ ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور وُ ، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې خښتنان وو . »

« شعر به یې اکثر پهٔ پښتو ژبه کښې فرمایلو کله - کله به یې پهٔ فارسۍ کښې هم طبیعت وآزمویلو « هی هی افغان » د حضرت مؤید من الله جناب علي محمد خان د مرینې تاریخ هم د دوی د اوچت فکر نتیجه ده - او نادرشاه چې هندوستان پهٔ زور زیاتي ونیولو « غم عام » یې د دغه نیولو تاریخ وویلو...»(۴).

پنځم : د « تذکرهٔ کاملان رامپور » سندونه :

حافظ احمد علي شوق رامپوري پهٔ تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو پهٔ بنا د کاظم خان شیدا پهٔ باب پهٔ ډېرهٔ پورې معلومات لري چې دلته یې مربوط مطالب چې لومړی لاس مواد یې بللای شو، را اخلو :

د تذکرهٔ تکملة الشعراء خښتن لیکي : خان عالیشان چې د ښتون ختک قام رئیس دی ، د فرشتې پهٔ خبر بنیادم دی ، زاهد، پرهېزګار ، متشرع ، ډېره اوچته حوصله لرونکی ، نازک دماغه او د درناوښت خښتن دی ، ډېر زغمواله کوندې

د زغم او درناوي غر دی ، پهٔ انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ تولنه او دفضل او کمال ځښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړهٔ ته ورپورې د تازه معنو موندونکی او پهٔ نزاکت پورو ، زړهٔ ته ورپورې او د هسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته د پښتونخوا پهٔ پښتنو کښې داسې خوږه وینا کوونکی سړی نهٔ پیدا شوی دی او نهٔ به پیدا شي ، لا د ایران پهٔ باب هم بحث کېدای شي ، پهٔ نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارایي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري پهٔ شان یکتا دی . پهٔ پښتو ژبه کښې د دوی دیوان د خوش خیالۍ او سخندانۍ لهٔ رویه مشهور دی ، کله - کله به یې پهٔ فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مرینې یې یوڅو کالونه کېږي . د راجه نول رای ناظم اودده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ..... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷هـق) ویلی دی ، پهٔ هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱هـق) نه راایستلی دی ، د کمایون د غرهٔ پهٔ لمنه کښې د چلیکا پهٔ ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هـق) د تورپور نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د ریاست سوات پهٔ کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه پهٔ غټ قلم لیکلې شوې ، څلور سوه شپاړس

محونه لري ، پهٔ پای کښې يې دا عبارت دی . " تمام شد
دیوان شیدا تصنیف خان عالیشان مظهر لطف والاحسان
حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمن بتاریخ
بیست و دویم شهر جمادی الثاني ۱۱۹۱ لنه بخط بنده احقرالعباد
فیض علي ولد قاسم بیک بپاس خاطر اخون زاده میاں غلام
حیدر سلمه الله تحریر یافت . "

مؤلف د دهٔ دیوان را پېژني او بیا د وفات قطعې تر ې
را اخلي چې د یوې عنوان دی :

تاریخ د وفات د دریو دوستانو او دیو زوی :

آه بد و ماه سه مشفق مرا
چارمیش قرهٔ عینم بدان
زان دو شهید و دو سعید ازل
طبل رحیلی زده سوی جنان
سال وصال همه گردد جلی
بود غم یی هم آه - خوان هم
(۱۱۶۱ هق)

..... د دې دیوان پهٔ سر پاڼې چا کابلي د شیدا
خان د وفات دا تاریخ لیکلی دی :

د شیدا پهٔ آشیان جهان تریخ شه
د کباب غوندې یې کون و مکان سیخ شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درست بدن یې کویا زړۀ ؤ په سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

لۀ " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ هـ ق) جوړ ېږي . غالباً همدا یې تاریخ وفات دی ، د دوی په باره کښې لۀ کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نۀ شه " . (۵)

شپږم : د خانزاده شېرعلیخان مجمع الانساب :

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شېر علیخان " مجمع الانساب " دی . شېرعلیخان د خوشال خان خټک د خانۍ د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هـ ق کال د ذی الحجې په ۲۰ نېټه زېږېدلی او په ۱۳۲۳ هـ ق کال د ۶۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی ، د شاهداد خان ، هغه د سرور خان ، هغه د سردار خان ، هغه د شهباز خان ، هغه د سعادت خان ، هغه د افضل خان ، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی ؤ .

شېرعلیخان د خپل ستر نیکۀ افضل خان په پېروۍ په پښتو ، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانۍ د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي ، دی د خپل کتاب په سریزه کښې لیکي :

«وائي دا بندهٔ نادان مملو پهٔ عصیان یعني خانزاده
شیرعلیخان پهٔ خدمت د هوښیارانو روشن دلانوکښې
پهٔ ډېر تواضع او نیاز سره عرض د عاجزۍ پهٔ دامضمون
لري چې هرکاه پهٔ مطالعه دکتاب د تواریخ مرصع پهٔ زیور
د معنیٰ آراسته او بنائسته دی او پهٔ مجلس د تاریخ دانو
خلقو کښې دګلو دسته دی، دی پهٔ معنیٰ کښې د دروکان
دی او مصنف ددهٔ زمونږ نیکه محمد افضل خان دی چې
دهٔ خپل انساب یعنی واړه نسب نامه پهٔ ښه تفصیل سره
لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخپل زمونږ د خاندان دی
تر خپلو فرزندانو پورې بیان کړې ده پهٔ هسې عنوان سره
چې بیا ورته حاجت د تقریر او تحریر نشته، لهٔ هغه مدت
نه او س زمونږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده
او پهٔ دا منځ کښې زمونږ پهٔ خاندان کښې ډېر ښه علم دان
او قابل ـ قابل کسان پهٔ خپل ـ خپل وار سره هغه جهان ته
لاړ شوي دي لېکن چا دهغو نه پهٔ جمع کولو ددې تقریر او
پهٔ کښلو ددې تحریر سعی کوښښ نهٔ دی کړی یعنی دانسب
نامه چې او س کښې شتې هیچا کښلې نهٔ ده دا خو یو دا سبب
معلومیږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او دنګا
رنګ تکلیفات پهٔ منځ ددوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب
د هغو یوه کم فرصتي شوه، بله سرا سر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمد خان دی چې پهٔ واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هریو کس لهٔ مونږ پهٔ خواهش د خپل روزګار دی . هرګاه چې رغبت د بنده پهٔ لوستلو د کتابونو او پهٔ لیدلو د تاریخونو او پهٔ جمع کولو د دا رنګ حالونو لهٔ هرڅهٔ زیات وه . پس لهٔ دا سبب پهٔ ډېر کوښښ اومحنت سره دا نسب نامه جمع کړی شوه یهٔ هسې مضمون سره چې انشاءالله لهٔ ابتداء د خان مرحوم چې مصنف د کتاب دی تر مونږ پورې چې اووهٔ اتهٔ پېړۍ تېرې دي هېڅ قدر به پکښې تغیر او نقصان راغلی نهٔ وي او کهٔ وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب لهٔ سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت پهٔ سر راغلی دی کهٔ مونږ لهٔ وو یقین دی چې پس لهٔ مونږه به دا کښل پهٔ طور د یاد داشت باقي پاتې شي ... (د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شېرعلیخان پر نسب نامه سربېره نور ډېر تصنیفونه هم درلودل او پهٔ نظم او نثر دواړو یې کښل کول .

د شېرعلیخان پهٔ نسب نامه کښې زمونږ لهٔ موضوع سره مربوط دا لاندې مطالب ترلاسه کېږي :

۱- پهٔ هغه جدول کښې چې دختګلو د رئیسانو فهرست

(c) ketabton.com: The Digital Library

لۀ ملک اکور خان له بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان پۀ برخه کښې وایي :

« د حکومت د پیل کال ۱۰۹۳ ـ د حکومت پای ۱۱۵۳ هـ ق . د حکومت دوره ۶۱ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه»

۲ـ د افضل خان ختک د زامنو پۀ باب لیکي :

« محمد افضل خان چې زموږ پۀ خاندان کښې پۀ خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اتۀ فرزندان عنایت کړي وو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لۀ یوې موره ، محمد علیخان ، حسن علیخان لۀ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لۀ بلې مور . محمد اشرف خان لۀ بیلې موره . محمد سعید خان لۀ بیلې موره . پۀ دوی کښې سعدالله خان مشروۀ او س پۀ شهید خان سره مشهور دی ځکه چې د لښکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وۀ او ددۀ ویاړ وۀ ، پۀ سرای کښې شهید شوی دی » .

۳ـ د کتاب پۀ اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سرداری پۀ باب لیکي :

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددۀ ورور بهرام د پلرنی ریاست دعوی وکړه) خو خوشحال خان د مشری پګړی خپل نمسي افضل خان ته ور پۀ سر کړه .... محمد افضل خان یو پوې سړی ؤ ، د هر کتابونه یې لیکلي وو ـ دۀ ۶۱ کاله مستقل

حکومت و چلاوۀ ، اتۀ زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) لۀ خپل پلار نه خپه شو . د څو ملا زمانو سره تېرې ته ولاړ هلته یې د تېرې ریاست جوړکړ . د محمدافضل خان د وفات پوخ تاریخ څرګند نۀ دی .»

۴ـ نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره لۀ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېري چې د نادرشاه او احمدشاه دوره ده (٦) .

پایلیکونه:

(۱) پۀ دې برخه کښې د کاظم خان شیدا دوینا نمونې لۀ کابل چاپ دیوان څخه چې پۀ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، راخیستل شوې دي . د تاریخي مادو د تثبیت لۀ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او د کاظم خان شیدا د دیوان د خطي نسخو پۀ باب معلومات زمالۀ «پښتو نسخې ـ د پښتو نخوا او دنیا پۀ کتابتونونو کښې» قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروابناد استاد کامل مومند لۀ چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) د سکندر خان خټک د دې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه د دۀ د دیوان پۀ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي .

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.

(۴) د دې کتاب اقتباس د اروا ښاد استاد کامل مومند له ۶۳۰ نومي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه.

(۵) دا متن هم د اروا ښاد استاد کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه.

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو ستېټ محترم پردل خان خټک راسپارلې وُ چې قلباً منه تري کوم.

○

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتیجه

د استفاق طمعه به څۀ کړې لۀ احوانه
نتیجه یې ورکېدۀ دې لۀ کنعانه

د تېرو سندرو اټکلونو او روایتونو ، شکونو او ټکونو او سندونو او لاسوندونو د څېړنې ، تنقید او جاج پۀ نتیجه کښې د کاظم خان شیدا د ژوند اړخونه پۀ لنډ ډول داسې جوړولای او ترتیبولای شو :

د شیدا نوم « محمد کاظم » (۱) تخلص « شیدا » (۲) پۀ قام « افغان ختک » (۳) د خان د « خاندان » (۴) خانزاده د د خوشال خان ختک کړوسی ، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان ختک زوي ؤ (۶) پۀ سرای او افضل آباد

کښې يې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کښې له چېل پاتو ځخه د هندوستان پر دېس شو او په دې توګه يې د سردارۍ په سر پېښو شو او پېښدونکو پېښوته شاکړه (۸) .

د دهٔ پلار افضل خان ختک د ۱۰۷۴-۷۵ هـ ق کال شا او خوا زېږېدلی ؤ (۹)، په ۱۰۹۲ هـ ق کال کښې يې چې پلار اشرف خان هجري د مغولولهٔ خوا زندانې شو. خوشال خان ختک سردرې بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونهٔ منله او د بهرم تر منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال د ختکو سردار شو (۱۰) او تر ۱۱۵۳ هـ ق کال پورې يې د اورنګ زېب او د هغهٔ د اخلافو د حکومت په دوره کښې سرداری ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر سرداری وروسته يې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او د مرګ نېټه يې نا معلومه ده (۱۲) .

د افضل خان ختک دوا دهٔ په باب د سکندر خان ختک لهٔ دې زېږي خخه چې په اشرف خان يې کوي :

«بهادر خان» «صيف خان» لمسي دې کله ګل دي

خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

خرګند ېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۳ کال وړاندې يعنی د خان او سرداری تر پيلېدو مخکښې وادهٔ کړی ؤ او د اوخت د دوو ماشومانو پلار ؤ .

ښکاري افضل خان ختک د ۶ کلی ۱۷ کلی په سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وادۀ کړی وي او دایوه عادي خبره ده ځکه هغه وخت د
خانانو او شتمنو پۀ کور نیوکښې اولادونو ته لۀ ځوانېدو سره
سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې پۀ خپله
هم خپل زوی محمد علیخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندې
د محبت لور غوښتې وه (۱۴) اوتر ۱۱۳۵ هـ ق کال وړاندې
یې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شاو خوا وادۀ کړی
ؤ (۱۵) . دۀ پۀ ۱۰۹۳ کښې دوه زامن د "بهادر خان" او
"صیف خان" پۀ نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان پۀ تاریخ
مرصع او مجمع الانساب کښې نۀ دی یاد شوی بنایي پۀ
ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صیف خان" د "سیف الله
خان" او "سیف خان" پۀ نامه شته چې پۀ ۱۱۱۹ هـ ق کال یې دلاچی
پوځدار تاکلی دی (۱۷) او هم یې بل زوی د محمد سعید
خان پۀ نامه دی چې دې یې هم پۀ ۱۱۲۹ هـ ق کال دلاچی پوځدار
تاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه دیوې مور زامن وي .

د ۱۱۱۴ هـ ق کال شا او خوا فضل خان ختک دوې لاولده
بیبیانې درلودې چې یوه یې بي بي آیسه نومېده او بله د بي بي
نیکبختې وریره وه . بنایي داوخت یې لومړی مېرمن مړه
شوې وي ، دی د بي بي نیکبختې په ټینګار او ملتیا فقیر جمیل
بېګ ته د زوی د غوښتلوۀ پاره دعا ته ورځي ، هغه زړی
ورکوي چې : نیکبخته ته به یو زوی غواړې ما فی الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد علي او محمد حسن د بي بي آیسې لهٔ نسه پهٔ ۱۱۱۵- او- ۱۱۱٦ هـ ق کلونو کښې یو پهٔ بل پسې پیدا شول خو د دوهمې بي بي یې څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تر دې کال (۱۱۱٦) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او پهٔ همدې کال ومړ ؛

چون رفت از جهان این کرامت خدیو
بجز "ق" آمد ز عالم " غریو "

(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

لهٔ افضل خان خټک کره پهٔ ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او پهٔ ۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان مور (بي بي آیسه) پهٔ ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات پکښې راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ لري او د اهم د نورو پېښو پهٔ ترڅ کښې پهٔ ضمني ډول یاد شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه (۱۱۵۳ هـ ق) پورې ددهٔ پهٔ باب غږ یږي لیکي چې دهٔ لهٔ پنځو ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم خان لهٔ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لهٔ بلې موره ،

عبید خان او محمد عماد خان له بلې موره ، محمد اشرف خان له بېلې موره او محمد سعید خان له بلې موره (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب په پېښوکښې تناقض لږ دی، د تاریخ مرصع په قول په ۱۱۱۴ هـ ق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې له یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزېږېدل خو د بلې اولاد نه ؤ . دا دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې په ۱۱۱۹ ـ او بل په ۱۱۲۹ هـ ق کال دلاچې پوځداران تاکلي وو - د سکندر خان په وینا سیف الله خان د اشرف خان تر بندي کېدو (۱۰۹۲ هـ ق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هـ ق کال د محرم تر ۴ وړاندې زېږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې له بلې ماینې یا نورو ماینو څخه وو، همدارانګه په تاریخ مرصع کښې د اسدالله خان او محمد اشرف خان د میندو د یادولو ضرورت نه دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سیف الله خان ، محمد سعید خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسدالله خان او محمد اشرف خان را غلي (۲۵) خو په مجمع الانساب کښې د سیف الله خان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي په نوم را غلی ، اسدالله خان د سعد الله خان په نوم را غلی خو په حاشیه کښې اسدالله هم ورسره شته (یعني دی په دواړو نومونو یاد بېدۀ)

کاظم خان ، عبید خان او محمد عمار خان نوي نومونه دي چې تاریخ مرصع یې نهٔ یادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر کنل شوی چې دا سمه نهٔ ده اما څرنګه چې سرداري دهٔ تر لاسه کړې نو شیر علیخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲۶) همدا راز عبید خان بنايي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شیدا د خپل دیوان نسخه د دهٔ په لاس محمدي صاحبزاده ته لیږلې ده (۲۷).

څرنګه چې تاریخ مرصع تر ۱۱۳۶ هـ ق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هـ ق کال پورې د افضل خان خټک ژوند یقیني کوي نو ځکه په دې مورد کښې د دهٔ د زامنو پیدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره د د چې په دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي یې .

په روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵-۱۱۴۰ هـ ق کلونو تر منځ اټکل شوي ، په دې برخه کښې نهٔ ماتړونکي او نهٔ زیات روښانوونکی سند نهٔ شته نو ځکه همدا اټکل په دې برخه کښې تر اوسه یوښهٔ اټکل پاتې شو .

کومه مرثیه چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د دهٔ د والد په نوم چاپ شوې ، سمه نهٔ ده ، دا او ورپسې

قطعه يې د «والدې» پهٔ مرينه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم ددهٔ د بېتونو د جوړ بنت او بشپړتابهٔ پهٔ اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸) .

همدا راز د مجمع الانساب د ليکنې لهٔ مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی وروردی او اسدالله خان د ۱۱۱۹هق کال شا او خوا زېږېدلی او هم څرنګه چې د ۱۱۱۴هق کال شا او خوا ددهٔ د مور يادونه نشته نو ددهٔ لهٔ مور سره د افضل خان ختک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵-۱۱۱۸هق کلونو پهٔ موده کښې اټکلولای شو ، کهٔ د اسدالله خان او محمد کاظم خان د وی مور د وادهٔ پهٔ وخت کښې د ۱۶ يا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت يې د ۱۱۰۰هق کال شا او خوا ګڼلای شو او کهٔ د افضل خان ختک دا بي بي د ۱۱۰۰هق کال زېږېدلې وګڼو نو پهٔ ۱۱۸۹هق کال چې وفات شوې او کاظم خان شيدا يې دوې مرثيې ويلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه ، چې دا عمر هم لهٔ طبيعي او هم لهٔ عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شيدا د ديوان ددې مرثيو نتيجه به دا وي چې دا دوارې قطعې دهٔ د خپلې مور پهٔ مرينه ويلې دي .

کهٔ څهٔ هم اسدالله خان د شيدا سکه وروړ (۲۹) خولهٔ يوې خوا د دهٔ لهٔ سرداری او جاګير سره مينه نهٔ وه

اولۀ بله پلوه د حاني او سرداري په سر د دوی کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه دۀ په ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو، دې پېښو ته ددۀ په دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې ددۀ وړوکی اسدالله خان ددۀ دورارۀ لښکر خان په لاس ووژل شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او ژړولی دی:

لۀ حبِ جاهه په زړۀ کښې سوړیم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرې خوړلی د شیرین وروردی
لۀ زندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب، د نقشبندیه طریقې صوفي (۳۳)، دیندار او پرهېزګار انسان ؤ (۳۴)، وادۀ یې نۀ ؤ کړی او په کومه قطعه کښې یې چې د «قرۀ عین» په مړینه او بنکې توې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده خو دا ددۀ زوی نه بلکې زوی خوانده یې ؤ چې د مصرع) د «بدان» کلمه صراحت پرې کوي. یعنې: زما د سترګو کسی یې وبوله!

د شیدا شعر او شاعري په پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرهٔ کاملان رامیور دا لیکنه یې نه داسې څرک راغلی نهٔ به راشي حتیٰ پهٔ فارسي کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کهٔ کامل صاحب مبالغه او غلو هم کړلې (۳۶) ددهٔ د انفرادیت پهٔ برخه کښې د هره مبالغه پهٔ ښکاري .

شیدا د نواب محمد فیض الله خان پهٔ عهد کښې د میاشتې د درو روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه خپل پلرني تاټوبي ته نهٔ دی راستون شوی

د شیدا د مرګ تاریخي ماده د "دل نظیر" = (۱۱۹۴ هـ ق) پهٔ ګورو کښې نغښتې ده چې یوه ناپیژندل شوې کاملې شاعر ویلې ده (۳۸) او د اخبره ترڅو چې ماتوونکې سندیشهٔ شي او تر دې کال وروسته ددهٔ د تروند نوري نخښې نشاني ونهٔ موندلې شي ، دهغو وړه ده

نهٔ پاې کښې زهٔ د لوی عالم استاد کامل مومند روح ته دعا کوم ځکه لهٔ دوی پهٔ دې موضوع کښې عالمانه شکونه او ټکونه نهٔ وای کړي زما به ددې لیکنې لور ته پام نهٔ ؤ اوښتی او دا رساله به نهٔ وه کښل شوې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایلیکونه :

(۱) د دیوان سریزه ، د دهٔ پهٔ خپل قلم .

(۲) همدا سریزه .

(۳) همدا سریزه .

(۴) دیوان ، د پښتو د شعر حسب حال ، ۱۴ مخ .

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادگار ، د اروا بناد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله ، ۲۰۶ مخ .

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه .

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۹) دا اټکل د سکندر خان ختک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلوکلوکم وزیات کنې ، کولای شو . د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي ده . را علی او د لیکوال د دوهم توک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی ، او هم افضل خان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترڅ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلوښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰) دا موضوع په تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک ـ په تفصیل لیکلې ، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه .

(۱۱) مجمع الانساب ، د خانزاده شیرعلیخان ،قلمي نسخه .

(۱۲) همدا اثر .

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک ،ادبي ستوري ۲ر ۳۵۴ مخ .

(۱۴) تاریخ مرصع ، ۴۰۸ مخ .

(۱۵) تاریخ مرصع ، ۴۴۱ مخ .

(۱۶) د سکندر خان لیک .

(۱۷) تاریخ مرصع ، ۳۸۵ مخ .

(۱۸) تاریخ مرصع . ۴۱۳ مخ .

(۱۹) تاریخ مرصع ، ۶۰۳ مخ .

(۲۰) پټه تذکره سنجي د فقیر جمیل بېګ د قبر ډبره .

(۲۱) تاریخ مرصع . ۴۱۷ مخ .

(۲۲) تاریخ مرصع ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ مخ

(۲۳) مجمع الانساب ، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي .

(۲۵) تاریخ مرصع ، بېلا بېلې برخې .

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه ، د شیدا په خپل قلم .

(۲۸) وګورئ د دۀ د دیوان خطي او چاپي نسخه

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) موږ لۀ دیوان نه پۀ ګډه خپرکي کښې کافي نمونې ورکړې دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) دیوان .

(۳۳) دیوان، د دۀ د خپل قلم سرېزه .

(۳۴) تذکرۀ انتخاب یادګار او تذکرۀ کاملان رامپور، داروابناد کامل، د ۱۶۳۰ کتاب پۀ حواله ، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکره کاملان رامپور، د یاد شوي کتاب پۀ حواله .

(۳۶) استاد کامل د ۱۶۳۰ نومی کتاب ، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرۀ انتخاب یادګار ، داروابناد کامل د یاد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ پۀ حواله .

(۳۸) تذکرۀ کاملان رامپور ، د استاد کامل پۀ حواله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوملیک

دوکړیو، ځایونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

پهٔ دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته د ستورې * نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م» او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزادخان : ٦١
آیسه، بي بي : ٦٣، ٨٢، ٨٣
احمد (پاک) : ٢٨
احمد شاه : ٧٨
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ٦
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ٢٣
ادبي ستوري (ک) : ٧٩، ٨٩، ٩٠
اردو (ژبه) : ٧٠، ٧٤، ٧٧
اسدالله خان : ٣، ٤، ٩، ١٠، ١٣، ١٤، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٨، ٨٣، ٨٤، ٨٦، ٨٧.
اسلام خان (خانصاحب) : ٥١
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ٥١، ٥٢، ٧٨، ٩٠
اشرف خان : ب، ١، ٣، ٩، ١١، ١٥، ١٦، ١٨، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٧، ٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٤، ٨٩
افریدي (ن) ٥٩
* افضل آباد (باغ) : ١٣، ٢٩، ٥٣، ٦٦، ٨٠
افضل خان ختک : ب، ١، ٣، ٧ تر ٢٣، ٥٣ تر ٥٥، ٥٧، ٦٢، ٦٣، ٦٧ تر ٦٩، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٨٠ تر ٨٦، ٨٩، ٩٠
افغان (ن) : ٢٦، ٢٧، ٨٠
* افغانستان : ١، ٢
افغاني (ن) : ١، ١٢، ١٨، ٢٣، ٢٦، ٢٧
اکوړخان (ملک) : ٧٥، ٧٧
* اکوړی : ٤٤
الله داد خان خوپشکي : ٥٦
الله نور : ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
امیرخان : ٥٥، ٥٦، ٦١
انوارالحق (ډاکټر) : ٢، ٤٥، ٤٦
اورنګ زیب : ٧٧، ٨١
* ایران : ٧٢
* باجوړ : ٣٨
بادشاه (اورنګ زیب) : ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩
بادي : ٥٧
* بدخشان : ٢٧
برېټش موزیم (م) : ٤٩
* بریلي : ٣١
* بګرامي : ٦١
* بنګاله : ٣١
بهادرخان : ٦٩، ٨١، ٨٢
بهادرشاه : ٧٧
بهرام : ٩، ١٥، ٥٥ تر ٦٢، ٧٧، ٨١

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۶
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو (ژبه): الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکېډېمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نسخې د پښتونخوا او دنیا پهٔ کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۲، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادګار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تری بولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګارو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* تورتګی: ۶۸
* تیراه: ۳۰
* تېری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (پاچا): ۳۵، ۳۶
* جمرود: ۵۶
* جیناګړ: ۶۲، ۶۵
(چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* ځلوزي: ۶۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، تر ۶۰، ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیبرآباد: ۶۰، ۶۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

* دکن : ٦٩
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ٢٥
دیوان د سکندر خان (ک) : ٧٨، ٧٩
دیوان (د کاظم خان) ٥، ٧، ١١، ١٢، ١٦، ١٧،
٢٥، ٢٩، تر ٣٠، ٣٤، ٤٢، ٤٤،
٤٥، ٤٨، ٤٩ تر ٥٢، ٧٢، ٧٣، ٨٥
تر ٨٧، ٨٩ تر ٩١
دیوان کاظم خان شیدا (د همیش) (ک) : ٢، ٦
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکټر انوار الحق) :
٢، ٦
راجه رام سنګه : ٥٦
راجه نول رای : ٧٢
* رامپور : ٤، ٥، ١٤، ٣١، ٧١
راورټي : ١، ١٢، ١٧ تر ١٩، ٢٣، ٤٩
رای مان سنګه دیوان : ٦١
رحمت خان، حافظ : ٥٢
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ٣، ٥، ٦
رښتین، پوهاند صدیق الله : ٢، ٦، ١١، ١٥ تر
١٧، ١٩ تر ٢١، ٢٣، ٤٨
رضا همداني : ٢، ٦
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ٢٦، ٢٩، ٣١، ٣٢، ٣٩ تر ٤٢
روهي ادب (ک) : ٣، ٦
دریاست سوات کتب خانه (م) : ٥٠، ٧٢
زنګیری (لیک دود) : ٤٦

* سرای : ٥، ١٣، ١٤، ١٧، ١٨، ٢٧ تر
٣١، ٤٤، ٥٣، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ٦٥
٧٧، ٨٠
سردار خان : ٧٤
سرفراز خان : ٤٨
سرور خان : ٧٤
* سرور میله : ٥٣، ٥٨
* سرهند شریف : ٤، ٥
سعادت خان : ٧٤
سعدالله خان : ٧٧، ٧٨، ٨٣ تر ٨٥
سعید خان : ١٣، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٨٤
سکندر خان ختک : ٦٦، ٦٧، ٧٨، ٨١،
٨٤، ٨٩، ٩٠
سلیم : ٧٣
سلیمان : ٣٦
* سمه : ٣٨
* سوات : ٣٨
سید پهولا : ٥٦
سید علي محمد خان نواب : ٧١، ٧٢
سیف الله : ١٣، ٢، ٦٣، ٦٤، ٨٢، ٨٤
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مار : ٦٧
* شاهجهان آباد : ٥٠، ٥١
شاهداد خان : ٧٤
* شګی : ٥٤
شوق حافظ احمد علي : ٧١
شوکت بخارایي : ٧٢
شهامت خان : ٥٦
شهباز خان (د خوشال بابا کوی) : ٧٤
شهباز خان (د محبت پلار) : ٦٤
شهید خان (سعدالله خان) : ٧٧
* شیخ جیو (زیارت) ٥٨
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ا تر ٣٩،
٤١، ٤٢، ٤٤ تر ٤٦، ٤٨ تر ٥٤، ٧٠ تر
٧٤، ٧٧، ٧٨، ٨٠، ٨٣، ٨٥ تر ٩٠
* شیدو : ٦٥
شیر علیخان : ٧٤ تر ٧٦، ٨٥، ٨٩، ٩٠
شیر محمد خان کنډه پور : ١، ٩، ١٩
* ښادي پور : ٥٤
د ښوونې او روزنې وزارت (م) : ٦
صائب تبریزي : ٧٢
* صوبه سرحد : ٢
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ٦٩، ٨١،
٨٢
طائر، پروفیسر محمد نواز : ٣، ٦
ظفر خان : ٦١

(c) ketabton.com: The Digital Library

عابد خان (د خوشال خان زوی): ۵۸
عابد خان (د شیدا وروڼو): ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸ تر ۲۰، ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۸۵
عبید خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
عثمان، ملا: ۵۷، ۵۸
* غالي د پیر: ۵۶
غلام معصوم (پیر): ۵
غني کشمیري: ۷۲
فارسي (ژبه): ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۸
فارغ بخاري: ۲، ۶
فتح الله: ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
فرهنګ زبان و ادبیات پشتو (ک): ۲، ۶
فقیر جمیل بیګ: ۶۳، ۸۲، ۸۳، ۹۰
فیض الله خان، نواب: ۴، ۷۱
فیض علي: ۵۰، ۷۳
قاسم بیګ: ۵۰، ۷۳
* کابل: ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۵، ۶۱، ۶۷، ۷۸، ۷۹
کابل پوهنتون (م): ۱۱، ۲۳
کابلي شاعر: ۷۳، ۸۸
کادي: ۵۷
کاظم (د سرای یوبد شاعر): ۴۴
د کاظم شیدا دیوان (د بینوا) (ک): ۲، ۶، ۷۸
کاکاخیل، میا تقویم الحق: ۱۴
کامل، استاد دوست محمد خان مومند: ج ۲، ۳، ۵، ۷، ۹ تر ۱۵، ۱۹، ۲۲ تر ۲۴، ۴۸، ۵۱، ۷۸، ۷۹، ۸۸، ۸۹، ۹۱
* کټهیر: ۳۰، ۳۱
د کراچي ملي موزیم (م): ۵۱
* کرپه: ۶۱
* کشمیر: ۴، ۶۷
کلید افغاني (انګلیسي ژباړه (ک): ۱، ۱۸، ۱۹
* کمایون (غر): ۷۲
* کنعان: ۳۲، ۸۰
* کوز تاکال: د
ګلشن روه (ک): ۵، ۶
* ګوالیر (قلا): ۵۹، ۶۰
ګوهر: ۶۹
* لاچي: ۱۳، ۵۸، ۶۳ تر ۶۵، ۸۲، ۸۴
* لشوره: ۵۹، ۶۰
لښکر خان: ۷۷، ۸۷
* لنګر کوټ: ۵۶
لوی خان (د خوشال خان): ۵۸، ۵۹
مجمع الانساب (ک): ۷۴ تر ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۲ تر ۸۶، ۸۹ تر ۹۱
محبت خان: ۶۴، ۸۲
محمد ارباب، ملک: ۶۱
محمد اشرف (د افضل خان زوی): ۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۷، ۸۲ تر ۸۴
محمد افضل خان: ۷۵ تر ۷۸ هم وګ: افضل خان ختک.
محمد حسن: ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۸۳، ۸۴
محمد سعید خان: ۶۳، ۶۴، ۷۷، ۸۲، ۸۴ هم وګ: سعید خان
محمد عابد: وګ: عابد خان.
محمد علي خان: ۱۰، ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۷۷، ۷۸، ۸۲ تر ۸۴
محمد عماد خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
محمد فیض الله خان، نواب: ۸۸ هم وګ: فیض الله خان.
محمدي صاحبزاده: ۵، ۴۲، ۸۵
مرهته (ن): ۱۰
مغل (ن): ۵۸، ۶۲، ۶۸، ۸۱
ممریز خان: ۶۱
میا عمر: ۵۲
میا غلام حیدر اخونزاده: ۵۰، ۷۳
میا محمد: ۴۹
میا محمد عمر: ۴۲ هم وګ: میا عمر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میرمینایي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادرشاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ۶۵
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴
نقشبندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوبنهر : ۵۳
نیک بخته، بي بي : ۶۳، ۸۲
* نیلاب (غاښي) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولي : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱۶، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ ، اشرف خان .
همېش خلیل : ۲، ۶، ۴۵، ۴۶، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندوبار : ۳۱
* هندوستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هیواد مل، زلمی : ۲، ۶
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۶۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورستي بک ایجنسي (م) : ۵، ۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

ARIC
B
1.237
RAF
5561

امان
د امان کتاب له خپرونو څخه
پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library